

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 76 (17213)

2006 чылдың
ИЮНЬ 29,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар – 21.00,
херек кырында – 16.00
Садар өртээ – 4 рубль.

800 чылынга

Интернеттен медээлер

МООЛ УЛУСТУҢ УЛУГ БАЙЫРЛАЛЫ

Кызыл хоорайда Моолдун Чингине консулствозунга Чаңгыс аай Моол күрүнениң тургустунганының 800 чылынга тураскааткан хүлээп алышкын бо чылдың июнь 26-да болуп эрткен. Орта Тыва Республиканың Чазак кежигүннери, республиканың ведомстволарының удуртукчулары болгаш өскелер-даа киришкен.

Кызылда Моолдун Чингине консулу Чойжинжавын Сумаахуу сес алгаш, 800 чыл мурнунда Чингис-хаан аңгы-аңгы чурттап чораан көшкүн моол аймактарны болгаш улустарны каттыштыргаш, Улуг Моол күрүнени үндезилеп тургусканын айыткан. Ук байыр-ладды моол улус бо чылдың дургузунда демдегледип эрттирер. Юбилейни белеткээр болгаш эрттирер Национал комитетти тургускан, белеткел ажилдарын ол кончук хынамчалыг чорудуп турар. Чаңгыс аай Моол күрүнениң тургустунганының 800 чылының байыр-лалын 2006 чылдың июль 11-де Наадым-биле кады эрттирерин консул чыылганнарга дыңнаткаш, ол хүнге чедир кандыг белеткелди чорударын таныштырган.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы А.В. Брокерт Улуг Моолдун тургустунганының 800 чылы-биле холбаштыр байыр чедирип чүве чугаалааш, Моол күрүнениң со-

Моолдун 800 чылының эмблемазы.

(«Монголия сегодня» солундан чара парлаан).

циал-экономиктиг хөгжүлдезинде чедишкннерге бедик үнелелди берген, Тыва Республика биле Моолдун аразында садыг-экономиктиг, культура харылзаалары чыл келген тудум-на калбарып оарарын, моон соңгаар улам ханылаарын демдеглээн. Моол улустун ажил-ижинге чедишкннерни, амыдыралынга аас-кежикти, өөрүшкүнү, быжыг кадык-

шылды ол күзээн.

Хүлээп алышкынга Тыва Республиканың сайыттары, ведомстволарының удуртукчулары база байыр чедирип чүве чугаалааннар. Олар моол улуска Улуг Моолдун тургустунганының 800 чылының байыр-лалын эки демдеглээрин, бүгү-ле ажил-ишке чедишкннерни күзээн.

Бистиң корр.

Партия болгаш шимчээшкннер

«Аныяктар политикаже!»

Июнь 27-де Улусчу чогаадылга бажыңыңа «Чаңгыс эптиг Россияның аныяк гвардиязы» Бүгү-российжи хөй-ниити организациязының Тывада регионалдыг салбыры май-июнь айларда чорутканы «ПолитЗавод» телевилелиниң ажилын түңнээн.

Аныяктарның политиктиг бо телевилели аңгы-аңгы адырның аныяк специалистерин политикаже хаара тудуп идепкейжидер болгаш политиктиг ажил-чорудулгага аныяк салгалды кириштирериниң программасынче хөй-ниитиниң кичээңгейин угландырар сорулгалыг. Чурттуң 9 регионнарында чоруттунуп турар ук телевилел «Чаңгыс эптиг Россияның» Дээди чөвүлелиниң Бюрозунун болгаш Чингине чөвүлелдин Президиумунун 2006 чылдың апрель 10-да сонгулда кампанияларыңа партияның кандидаттарының даңзызының 20 хуузун аныяктар тургузар дугайында айтырыгны көргениниң соонда чоруттунуп эгелээн.

«Чаңгыс эптиг Россияның аныяк гвардиязының» Тывада регионалдыг салбырының эрттирер турары «ПолитЗавод» телевилелиниң тиелекчилери 2006 чылдың октябрь айда Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттарының сонгулдаларыңа «Чаңгыс эптиг Россиядан» кандидаттар даңзызынче аныяктар мурнундан кирер.

«ПолитЗавод» телевилели ажилын май 13-те Арат шөлүңге эгелээн. «Аныяктар политикаже!» деп кыйгылыг ак өгге кирген 2 муң хире 21-28 хар аразында аныяктардан телевилелге киржир күзелдин 62 кижилереткен. Олар 1 минута иштинде боттарының сонгулда мурнунун кыйгырыгларын шенеп кылып, 49 айтырыгларлыг анкеталарга харыылаан. Оң түңнелинде 20 кижилереткен. Олар Кызыл хоорайга болгаш Улуг-Хем, Өвүр, Каа-Хем кожуннарга янзы-бүрү акцияларны, хемчеглерни, сонгукчулар-биле ужуражылгаларны эрттирген.

Елена Ондар.

Сюрюн олар тиилээн. Алдына Доржу, Аэлита Кызыл-оол, Юлия Сайзуну курлавырга алган.

Чойганмаа САТ.

Тамара Кууларның чуруктары.

Сергей Жибинов (мурнунда) чыскаал үезинде.

1,43 млн. рубльди тускайлаан

Өвүр кожунда Моол-биле кызыгаарлашкан Убса-Нур хөлдө куш гривиниң непереп үнген черин өскээр таратпас хемчеглерге чарыг-даары-биле Тыва Республиканың Чазак бодунун курлавыр фондузундан 1 миллион 43 муң рубльди тускайлаан.

Хөлдө куштарның массалыгы-биле өлүп-кырлары уламчыла-вышаан. Июнь 13-23 хүннеринде чүгле 703 өлүг куштарны тыпкаш, узуткап чок кылган болза, оң соондагы 4 хүнде өлген куштар-ның саны 3339 четкен деп, ТР-ниң ветеринарлыг болгаш фитосанитарлыг контроль талазы-биле албаныйч оралакчы даргазы Римма Монгуш ИТАР-ТАСС-тың корреспондентизинге дыңнаткан.

Оң сөстери-биле алырга, куштарның массалыгы-биле кыр-лары РФ-тиң девискээринге хамааржыр бүгү эрик зоназында бары демдеглеттинген. Моол талада база куштар өлүп турар деп медээлер бар. Оң-биле чергелештир ында балыктар болгаш күскелерниң өлүп турары база билдинген. Ынчангаш ук девискээрни карантиннээн. Кижилерниң хөлче баарын хоруп каан, эрик черлерде малчыннарны ырады көжүргөн, орукту ийи каът милиция ажилдакчылары када-рып турар.

Өлген куштардан куш гривиниң вирузун тыпкан, ынчалза-даа кандыг хевири тодараттынмаан. Ону хандыр шинчилеп, тодарайтыр дээш, Владимир хоорайже өлүг куштарны чоруткан. Элдептиг чүве — хөлдө чүгле улуг пеганка дээр куштарның өлүп турары. Арткан куштар кадык. Июнь 27-де мында байдалды шинчелээри-биле Кемерово хоорайның ветлабораториязының тускай эртемниглери чедип келген.

Саргыга ызырткаш өлген

Новосибирск облазында ийи кижилер саргыга ызырткаш, мөчээ. Ол дугайын Новосибирск облазында эпидемиологтук хайгаарал килдизиниң специалисти Тамара Уфимцева июнь 27-де дыңнаткан.

Оң сөстери-биле алырга, чок болган улустун бирээзи 66 харлыг А.Кирсуну дачага саргы май төнчүзүнде ызырган, июнь 9-та аарып эгелээн, а «Дүрген дузаже» чүгле 12-де долгаан, ону дораан чыттырган. Июнь 23-те ол «күштүг агымныг саргы энцефалиди» деп диагнозтан мөчээ. Ийигизи 57 харлыг Г.Акуловту саргы база-ла дачазынга май 21-де ызырган, 27-ден эгелеп аарый

берген, 28-те эмчиже чеде берген, июнь 26-да мөчээ.

«1941 чылдан эгелеп саргы энцефалидиниң аарының өзүл-дези доктаамал бооп турар. 2004 чылда Новосибирск облазынга ук аарыгдан 11 кижилер мөчээ. А 2005 чылда чүгле чаңгыс, ол бис аарыгдан адырлып турарывыс эвес, а аарыгның өй-өйлеп неперээр кевүдеп турар» — деп, Тамара Уфимцева тайылбыр-лаан.

Ийи солдаттың хосталгазын казып шииткен

Июнь 27-де Красноярски-ниң гарнизон суду 13 харлыг уругну күштеп-чазарлааны дээш, ийи шериг албаны эр-тирер турган Москва облазында солдаттарны 5 болгаш 4,5 чылдарга хосталгазын казып ялалаан.

ИА REGNUM-нун корреспондентизинге билдингени-биле, ийи солдат Красноярскиге 13 харлыг уруг-биле таньжып алырга, оларны ол бажыңынче чалаан. Катай арага ишкениниң түңнелинде, бичии уруг солдаттарның бирээзи-биле «ынакшыл» харылзаа-зынче кирген, оон оларга үшкүзү база катчы берген.

Болган чүүлду уруг анаа кылдыр санаан болгаш ада-незинге хомудал кирибээнин демдегледип каалы. Болган болушкунну сөөлүнде уругнуң авазы демей-ле билип алгаш, милицияже аңаа хамаарыштыр билдиришкнни кириген.

15 харлыг элээди оол — өлүрүүшкүн кылган

Новосибирск хоорайның Заельцов районунда К.Минин кудумчунунга июнь 27-де даң бажында тывылган 43 харлыг херээженни өлүргөн кем-херекти изини-биле ажыткан. Ол дугайын Новосибирск облазының ИХЭ-ниң парлалга албаны ТАЙГА.info-нун корреспондентизинге дыңнаткан.

Кем-херекти кылганынга каразыттырып турар Чита хоорай-ның чурттакчызы 15 харлыг элээди оолду милиция ажилдакчылары тудуп алган.

Истекчилерниң байысаалгазындан билдингени болза, херээжен биле элээди оолдун аразынга маргыш үнген, ынчан оол бижек ужулгаш, элээн хөй катап бижектээн. Балыглар өлүмнүг болганындан херээжен кижилер өлген.

Амгы үеде каразыттырган оолду түр-када тудуп-хоругдаар изоляторже суп каан.

ТАЙГА.info

Тыва Республиканың Чазак Даргазы, Тыва Республиканың Чазак республиканың кадык камгалал сайыды Борис Кожун-оолович Күдерекке оң авазы

Олча Хертековна
КҮДЕРНИҢ

элекке мөчээни-биле ханы кажыыдалын илередип тур.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазак Аппарадының коллективтери республиканың кадык камгалал сайыды Борис Кожун-оолович Күдерекке оң авазы

Олча Хертековна
КҮДЕРНИҢ

элекке мөчээни-биле ханы кажыыдалын илередип тур.

ХӨГЖҮЛДЕНИҢ ОРУУ-БИЛЕ

Бай-Тайга кожууну Тыва Республиканың эң-не аныяк кожууннарының бирээзи. 1941 чылдың июнь эгезинде Шуй, Бай-Тал, Хөл, Көп-Сөөк деп дөрт сумулуг Бай-Тайга кожуун тургустунган. Барын-Хемчик кожууннун 17 сумузуңуң эң улуу Көп-Сөөктүң төвү турган Тээли суур кожуун төвү болган. Бо суур 1936 чылда үндезилеп тургустунган, оон бээр 70 чылдар эрткен. Кожуун даргазынга Көп-Сөөк сумузуңуң даргазы турган Седип Салчакты, нам кожкомунуң секретарынга база Көп-Сөөк чурттуг Шалчыма Салчакты соңгаан.

Тээли ынчан эге школалыг, эмнелгелиг, садыглыг, хуу улустуң эвээш санныг бичии аңмаар бажыңнарлыг бичии суур турган. Чаа тургустунган кожуун чагыргазы суурну сайзырадырыңче кол сакты салган. Кожуун төвүңге тудар тудугларга хереглээр чудуктарны белеткээрин сумуларның арбаннарының араттарынга онааган. Ол даалганы күүседир дээш кожууннун чурттакчы чону кончуг шалыпчы ажилдааш, хей санныг чудукту тайгалардан белеткээш, сөөртүп берген. Ол үеде Тээли суурга чудуктарның хөйүңге аъттыг кижжи орта чорта албазын сактыр-дыр мен.

Кожуун төвүңге бажыңнарны ТАР-ның Күш-ажыл ордениниң эдилекчизи Шожун-оол Хертектиң удуртулганы-биле Көп-Сөөк сумузуңуң ховар дээн шевер бызаңчылары Намчыл Салчак, Санчай, Сүрүн алышкылар, Делик, Бады Хертектер, Мага-Шири (шолазы Те-Шокар), Самдаң Хелин, Байыр (Кула-Аъттыг), Намчыл Салчак (Мөгө Намчыл) болгаш өскелер-даа тутканнар. Үстүнде адаанын шеверлер чүгле Тээли суурга эвес, Кызыл-Мажалыкка баштайгы бажыңнарны база тутканнар.

1944-45 чылдарда Тээлиге кол-кол албан черлери кожуун чагыргазының, саң килдизиниң, районнуң хереглечилер ниитилелиниң, харылзаа белдиринин, судтун, прокуратураның, иштики херектер килдизиниң бажыңнары, клуб болгаш өске-даа тудуглар ажыл-алга кирген. Ол үеде 10 хире төлөвилел чок чуртталга бажыңнары турган. Албан-хаакчылар, ажил-чиннар колдуунда өлгерле чурттал турган. Суурнуң артыы талазында хараган кыдыын дургаар өг хоорай турган чүве болгай.

Кожуун тургустунган үезинде Тээли суурга электриң чырыы, радио, телефон турбаан. 1947 чылга чедир Кызыл-биле рация дамчытыр харылзажыр турган. 1947

чылда 30 номерлиг телефон станциязын ажылгала киирген.

1948 чылга чедир кожуун девискээринге каттышкан ажил-агыйның эге хевири болур, организациязы кошкак 10 МЧАЭ санаттынып турган. 1948 чылда Тывага, ооң иштинде Бай-Тайгага коллективтиг ажил-агыйга каттыжарының массалыг шимчээшкини эгелээн. Төөгүден бээр көшкүн амыдыралдыг чер быдаргай чурттап чораан хуу ажил-агыйлыг араттар колхоз кежигүнүңге кирер күзелин илереткеннер. Эгезинде МЧАЭ кежигүннери колхозтарже кирген. Баштай «Тээли», «Дөң-Терек», «Бай-Тал», Сталин аттыг колхозтар тургустунган. 1950 чылда Шуйга «Мурнакчы», Көп-Сөөкке «Кызыл туң», «Чаа орук», «Кызыл-Даг» колхозтарны организастан. Ынчангаш кожуунга сес колхоз тургустунган. 1951 чылда кожууннун ажилчы чонунуң барык чеден ажыг хуузу коллективтиг ажил-агыйларже кирген. Колхозтарга кирген көшкүн араттар колхозтар төптеринче көжүп эгелээни-биле суурларны тударын дүргедеткен. Оларга школаларны, эмнелгелерни, садыгларны, чунар-бажыңнарны, уруглар садтарын, чуртталга бажыңнарын болгаш өске-даа амыдыралга эргежок чугула тудугларны туткан. Бо тудугларны кылырынга колхоз кежигүнненин калбаа-биле хаара туткан, ынчангаш оларны дүргени-биле туткан, колхозчулар чаа сууржуң амыдыралче шилчээн, ол дээрже үндезин чаартылга болган.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга чурт хоозураан турган, аш-чем болгаш үлетпүр барааннары, машина-техника чедишпес турган. Мооң чылдагааны-биле эрткен чүс чылдың бежен чылдарында тургустунган колхозтар баштайгы чылдарда машиназы, трактору чок, бүгү-ле чер ажилын аът, шарының күжү-биле кылып, багай

эвес көргүзүлгелерни чедип ап турган. Ол үеде колхозтарның кежигүннери улуг көдүрлүшкүнүңг ажылдап турганын чон ам-даа утпаан. Ол чүл дээрже, улустуң чаа амыдыралды тургузар дээш бердинген даалгаларны ак сеткилдиг күүседип турганнар. «Ажыл кылбас кижжи чем чивес» деп кыйгырыг-биле ажилдап, чурттап турган үе-ле болгай. Мооң ужурундан колхозтар тургустунуп турар үеде өргөн турбаан черлерге чаа суурлар туттунган, амыдырал чаартынган.

Бичежек колхозтар материал-техниктиг баазаны кошкак болганындан мал болгаш чер ажилын сайзырадып шыдавас болурга, оларны улгаттыр каттыштыр ажилды районга чоруткан чүве. Көп-Сөөк девискээринге турган үш бичии колхозту каттыштыргаш, чаңгыс «Тиеллеге» колхозун тургускан. Ооң даргазынга райкүс-комнун даргазының оралакчызы турган зоотехник эртемниг Салчак Сундуй-оолду соңгаан. Бай-Талга турган ийи колхозту каттыштыргаш, Сталин аттыг колхозту тургускан. Даргазынга партия школазын дооскан Салчак Шөмбүлдү колхозчулар соңгуп алган. Ооң соонда өске-даа колхозтарны улгаттыр каттыштырган. Моон алгаш көөрге, районнун удуртулганы колхозтарның экономиказын хөгжүдеринче, удуртур кадрларга тускай эртемниглерни депшидеринче кичээңгейни салып турганы ол болур.

1951 чылда районга МТС тургустунган, ол колхозтарның чер ажилының 90 хуузуң кылып, тараа болгаш өске-даа культураларның чаагай дүжүдүн өстүрүп алырынга улуг ролду ойнаан. Колхозтарның экономиказын сайзырадырыңче партия болгаш чазак улуг кичээңгейни ынчан салган. Узун хуусаалыг болгаш дедир эгитпес чээлирени берип, янзы-бүрү тудуг материалдарын дузалап турган. Ооң ачызында ажил-агыйлар кыска хуусаада экономиктиг байдалы чүгээртеп, машинаны, янзы-бүрү техниканы боттары садып ап эгелээн. Ынчангаш районнун мал болгаш чер ажилының көргүзүлгелери элээн экижээн.

1963 чылда Бай-Тайга кожуунну дүжүргеш, Барыын-Хемчик кожуунга каткан. Ол дээрже

кандыг-даа ажыкты бербээн, харын-даа Бай-Тайганың социал экономиказын бурунгаар хөгжүдеринге шаптыктаан, чурттакчы чоннун амыдырал-чуртталгазының деңгели кудулаан. Мурнунда ажилдап турган албан черлериниң, бүдүрүлгелериниң бажыңнары үрелген, биче эвес каража-когаралга чедирген.

1965 чылда РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыы-биле Бай-Тайга кожуун катап тургустунган. Бо чылдан эгелээш, кожууннун социал экономиказы кончуг дүрген сайзыраан. Тээлиде болгаш өске-даа суурларда чаа албан черлери, бүдүрүлге, чуртталга бажыңнары хөйү-биле туттунган. Олар ам-даа немешпишаан.

1990 чылдан эгелеп, бүгү чурт рынок экономиказынче шилчээни-биле холбаштыр база ниити удуртулганың суларааны-биле кожууннун экономиказы кошкаан, ылаңгыя көдээ ажил-агый адыры элээн буураашкыңга таварышкан, чурттакчы чоннун амыдыралының деңгели кудулаан. Сөөлгү чылдарда Чазактың болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының ап чоруткан дээштиг хемчеглериниң түңнелинде кожууннун социал экономиказы бурунгаар хөгжээн. Чон азырадыкчы хөөндөн үңгеш, бодун боду хандырттыр дээш шудургу ажилдап кирипкениндан бай-тайгажылар чер болгаш мал ажилының продуктуларын сөөлгү үеде боттарың четчири-биле бүдүрүп ап турар болу берген. Чүгле суурлардан оदारларже үңген малдың хөйүн көргөш, Бай-Тайгалыг байлак чериниң чону байшырак болбайн канчаар деп, кижжи чоргаарал-биле бодаар-дыр.

Бай-Тайга үндезилеп тургустунганындан бээр 65 чылдарның дургузунда бодунун хөгжүлдзинге чамдык шаптараазыннар, моондактар турза-даа, сөөлгү кыска үениң дургузунда ооң социал экономиказы сайзыраан, чурттакчы чонунун амыдыралы экижээн деп дидими-биле чугаалап болур мен. Хөгжүлдениң бо оруу-биле Бай-Тайга кожууну ам-даа сайзыраар дээрзинге бүзүрелим улуг.

Иргит СЕДИП,
Бай-Тайга кожууннун хүндүлүг хамаатызы.

Кызыл чагыргазы 70 харлаан

Архив — эрткен үениң, чоннуң ажил-ижиниң бадтыкалы болур. Республиканың архив чериниң документилеринден мурнуку чылдарда республикага болуп турган болушкуннарны база чоннун амыдырал-чуртталгазын, сомуургалдарын, күзээшкенин билип ап болур. Чижек кылдыр 70 чыл бурунгаар көрүп, 1936 чылдың бо айның бо хонуктарын көрээлинер.

1936 чылдың июнь 27-ниң «Шын» солунда мындыг одуруларны парлаан: «Дыңнадышкын. ТАР-ның Биче хурал Президиумунуң 8 дугаар хуралының доктаалын езуугаар улустуң төп Кызыл хоорайының арбаннарының соңгулда хуралдарын доозуп турар төлээде, хоорайның чагыргазының бир дугаар улуг хуралын 8 айның 30 хүнүнде орайның 5 шакта «Шагдыр-Сүрүн» клубка ажыдар. Тургузар айтырыглары:

1. Хоорай чагыргазын тургузар дугайында илеткел.

2. Соңгулда. Хоорайның чурттакчы соңгуур, соңгудар эргелиг араттарны калбаа-биле кээп олуржурун дыңнадып тур. Комиссия». (Документилерден ушта бижилгелерин сөс-домаан хевээр арттырган).

Кызыл хоорайның чагыргазын тургузар дугайында тускай комиссияны тургузарының доктаалын 1936 чылдың 5 айның 28 хүнүнде болган ТАР-ның Биче Хурал Президиумунун 8 дугаар хуралы үндүргөн турган.

Бо комиссия июнь 24-те доктаалыңга «... чурттуң ажил-агыйы, культуру хүн бүрү өзүп хөгжүүрү-биле чергелештир, республиктиң төвүнде чурттакчы чоннуң саны-даа өзүп, черле хоорайның эрге чагырга тургузуун айлап сайзырадып, ук хоорайның иштики чурум чыскаалын эки болдуруп чорук канчаар-даа аажок негетинип турар дыр. Бо чорук болза, хамыктың мурнунда-ла хоорайның чагыргазының черин эмгелеп тургузарын негээр тир. Ынчангаш Биче хурал Президиумунун 8 дугаар хуралының 1-ги чүүлүнде хоорай чагыргазын тургузары чугула деп доктааткан. ... Бо тургузар хоорайның бот-чагыргазы болза, хоорайның чонунун политиктиг, культурлуг өзүлдизинге тергин ужур-дузалыг болур. Оон ыңай Кызыл хоорай болза, республиктиң чүрээ болур ужурунда, ооң чазак чагырга тургузуун, ажил-агыйын сайзырадырынга, нам, чазактың политиктиг, ажил-агый, культурунун бүгү чорудулгаларында идишкин болур...» деп демдеглээн.

1936 чылдың июнь 30-де Кызыл хоорай чагыргазының килдистерин база тургускан. Ынчан хоорайның коммунал ажил килдизин, үлетпүр болгаш тудуг килдизин, хоорайның шүүгү чери, хоорай камгалалы, шагдаа болгаш өрттен камгалал килдизин, аш-хөк килдизин тургускан. Ол сыңааш хоорайга хамааржыр бүдүрүлге черлерин удуртурун хоорай чагыргазынга дааскан.

Долаана ОЮН,
ТР-ниң Төп Күрүне архивиниң партиялар болгаш хөй-ниити организацияларының архив документилериниң төвүнүн начальниги.

Тыва Республика талазы-биле Арга-арыг ажил-агыйының агентилели күрүнениң хамааты албанының хостуг албан-дужаалын ээлээри-биле конкурстарны эрттирип турар:

- № 1 конкурс**
Албан-дужаал – специалист (төлөвирлер даргазы).
Албан-дужаал ээлексээн кижиден негелделер:
Эртеми – бухгалтер-экономист мергежилге дээди азы ортумак тускай эртемниг болур.
Негелде – компьютерни болгаш өске-даа оргтехниканы ажыг-лакчының деңгелинге билген турар.
Стаж – негеттинмес.
Документилер хүлээп алыр чер болгаш үе:
Адрес: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, 122 «а», каб. № 19, телефон: 8 (394-22) 3-32-44, факс: 1-11-37, E-mail: comles@tuvu.ru;
2006 ч. июль 3-тен 2006 ч. июль 31-ге чедир ажил хүннеринде 8 шактан 16.30 шак чедир (тус чер шагы-биле).
Конкурска киржиринге херек документилер дээш үстүнде айыткан адреске мону парлаан соонда кээр. Харылзажыр кижжи – Бадыгыр У.Д.
Конкурсту эрттирер үе – 2006 чылдың август 1-де 10 шакта (тус чер шагы-биле) үстүнде айыткан адреске, № 19 кабинет.

- № 2 конкурс**
Албан-дужаал – 1 категорияның специализи (радиохарылзаа херекселдерин ажаап-тежээри болгаш септээри).
Албан-дужаал ээлексээн кижиден негелделер:
Билии – радиотехник мергежилге дээди азы ортумак тускай эртемниг болур.
Негелде – радиохарылзаа херекселдерин ажаап-тежээри болгаш септээри.
Стаж – мергежилиниң аайы-биле стажы ийи чылдан эвээш эвес болур.
Документилер хүлээп алыр чер болгаш үе:
Адрес: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, 122 «а», каб. № 19, телефон: 8 (394-22) 3-32-44, факс: 1-11-37, E-mail: comles@tuvu.ru;
2006 ч. июль 3-тен 2006 ч. июль 31-ге чедир ажил хүннеринде 8 шактан 16.30 шак чедир (тус чер шагы-биле).
Конкурска киржиринге херек документилер дээш үстүнде айыткан адреске мону парлаан соонда кээр. Харылзажыр кижжи – Бадыгыр У.Д.
Конкурсту эрттирер үе – 2006 чылдың август 1-де 14 шакта (тус чер шагы-биле) үстүнде айыткан адреске 14 шакта (тус чер шагы), № 19 кабинет.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының кичээңгейинге!

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының 31-ги хуралының ажылы Тыва Республиканың Чазак Бажыңыңга 2006 чылдың июль 7-де 14.00 шакта эгелээр. Бүрүткел 13.00 шакта.

Өртек доктаадыр делеглерни эрттирериниң дугайында дыңнадыгга өскерилгелер киририниң дугайында дыңнадыг

Күрүне садыглаашкынын киририниң талазы-биле төлээлеттирген орган: Тыва Республиканың Саң-хөө ямаызы, 667000 Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, E-mail: dgrt@gov.tuva.ru., Телефон/телефакс: (39422) 1-31-73, факс 1-37-05.
Күрүне чагыкчылары: Тыва Республиканың Иштики херектер ямаызы, Тыва Республиканың Күрүнениң нотариат контораларының болгаш эптеширилге судьяларының ажил-чорудулганын хандыраарының талазы-биле агентилели, республиканың №2 эмнелгези.
Эккээр барааннарның ады, характеристиказы болгаш саны.
Лот №2 "Тыва Республиканың Күрүнениң нотариат контораларының болгаш эптеширилге судьяларының ажил-чорудулганын хандыраарының талазы-биле агентилелинге оргтехника", ке-

рээниң баштайгы өртээ 63,4 муң рубль.
Лот №3 "Республиканың №2 эмнелгезинге эмчи дериг-херексели", керээниң баштайгы өртээ 150,0 муң рубль.
Чарлааны – 2006 чылдың июнь 19-та албан езуунуң сайтызынга.
Киририниң өскерилгелериниң байдалы: өртек доктаадыр чагыкчыларны киририниң төңчү хуусаазы: 2006 чылдың июнь 30-де 06.00 шакка чедир, Москва шагы-биле.
Өртек доктаадырының делеглерин эрттирериниң дугайында дыңнадыгга өскерилгелер киририниң дугайында дыңнадыгны салган албан езуунуң сайтызы: www.gov.tuva.ru.
Харылзажыр кижжи: Чойган Калдар-ооловна Хомушку, тел. 1-31-73, тел. факс: 1-37-05, электронуг почта адреси: dgrt@gov.tuva.ru.

Национал төлевилел

ХӨГЖҮДҮП, НЕГЕЛДЕНИ
ХАНДЫРЫП БОЛУР

«Мал оолдашкынын организастыг чорударын контрольдаар болгаш «ТР-ге АҮК-тү хөгжүдери» мурнады көөр национал төлевилелди боттандыраар дээш алдынган хемчеглер» талазы-биле ТР-ниң Чазак Даргазының 2006 чылдың март 16-да №91 айтырышкыны езугаар республиканың кожууннарынче комиссиялар үнүшкүнүг ажылдаан.

Март айның төнчүзүнде көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайы-дының оралакчызы Сергей Оюнга баштаткан 3 кижы составтыг комиссия Мөңгүн-Тайга кожуунга барып ажылдаан. Аңаа барып олар кожууннун чурттакчыларының амыдырал-чуртталгазын өөренип көргөннөр, арат болгаш малчын турлагларга четкеннөр.

Мал оолдашкынының эртип турары ниитизи-биле эки, бода болгаш шээр малдың саны өзүп турарын олар демдеглээннөр. Ынчалза-даа малчыннарда тургустунган нарын айтырылган база

бар болган. Акша-шалың албайн турар болгаш олар боттарының хууда орулгалары-биле амыдырап олурулар. Уксаалыг мал болгаш агротехника садып алып чээли алып дээрге, хөй документилер долдуруп, Кызыл хоорай кирери барык болдунмас, кожуунда банкының салбыры чок. Ооң кадында бөрүлерниң мал-маганче халдаашкын кылыры арбыдап, моол таладан кызыгаар үрөп, мал-маган оорлаар таварылгалар база бар. Ынчангаш малчыннар мобильдиг харылзааны тургузарын дилеп турарлар. Үстүнде ол бүгү берге-

дээшкннер турза-даа, малчыннарның карак кызыл ажилының түннелинде, мал саны өзүп турар.

Көдээ ажил-агыйны, шынап-ла, хөгжүдүп болур, ынчан боттарыныс бодувусту хандырып шыдаптар апаар бис. Малчыннарның айтырыгларын шиитпирлеп болур, оларның дилээн дарый хандырган тудум, түннелдер үр манатпайн көстүп келир. Оларга банкының салбырын ажыдып, ийи болгаш дөрт буттук кокайлардан камгаланырынга дүрген хемчеглер алдынар кылдыр мобильдиг харылзааны тургузуп бээр дикала күзенич.

Александр МОНГУШ.

Чуруктарда: Александр Салчактың коданында сарлык ийистепкен; малчын Тараа Салчактың холунда ийис хураганнар.

Авторнун чуруктары.

БҮГҮ-РОССИЯНЫҢ КӨДЭЭ
АЖЫЛ-АГЫЙ ЧИЗЕЗИ

Хүндүлүг чонувус!

Амгы Россияның төөгү-зүнде бир-ле дугаар 2006 чылдың июль 1-ден 25-ке чедир цеде Бүгү-россияның көдээ ажил-агый чизези эртер.

Көдээ ажил-агый чизези чүге херегил?

Аграр политиканы билдилг чорударда, көдээ ажил-агый дугайында медээлер эргежок чугула. Аңаа тода, билдингир херек уjurлуг чүлдөргө дараа-зында айтырылган хамааржыр:

- ❖ көдээниң амгы нарын айтырылганы кандыгыл;
- ❖ кандыг дуза аңаа херегил;
- ❖ ооң иштинде:
  - көдээ ажил-агый продукцияларын шыгжаарынга, болбаа-зырадырынга, сайгарарынга;
  - чээлилер алырынга;
  - оруктар, электрилик харылзаа болгаш газ дамчыдар шугумнар тудуунга;
  - харылзаа-биле хандыра-рынга;
  - күш-ажыл кылып шыдаар

чурттакчы чонну көдээ ажил-агыйга ажылдаар кылдыр хаара тударынга.

Чизеге кым киржирил?

Чизеге көдээ ажил-агый организацияларын, тараачын (фермер) ажил-агыйларын, хууда сайгарлыкчыларны, хууда дузалал ажил-агыйларын, сад, огород болгаш дача участоктарының ээлерин хаара тудар.

Силерге кандыг айтырылганы салып болурул?

- ❖ Чизе хуудузуңуң нарын эвес айтырылганы харыылап бээр кылдыр силерге саналдаар:
- ❖ күш-ажылчы курлавырлар дугайында;
- ❖ чер болгаш көдээ ажил-агый культураларының тарылга шөлдериниң дугайында;
- ❖ көдээ ажил-агый малының баш санының дугайында;
- ❖ ажыглап турары техника дугайында.

Чизе канчаар эртерил?

Чизе хуудузуңуң чизечи харыылап турар кижиниң харыызын

барымдаалап долдураар. «Бүгү-россияның көдээ ажил-агый чизезиниң дугайында» хоойлу чизеден алдынган бүгү-ле санбарымдаалап чүгүле ниитижиттинген хевирге ажыглаттынар болгаш тодаргай кижилерге болгаш тус-тус көдээ ажил-агый организацияларынга багай салдар чедире бээр кылдыр ажыглаттынмазын магадылап турар.

Анкета айтырылганын харыылаарыңа хөй үе негеттинмес.

Чизеге силерниң киржилгөңөр көдээ ажил-агыйның амгы байдалының талазы-биле долду медээлерни алырын хандыраар, ооң ачызында күрүне көдээ ишчилерге боттук болгаш дээштиг дуза чедирер аргалыг болур.

Чизеге киржириңер дээш силерге баш бурунгаар өөрүп четтиргенивисти илередиң тур бис.

Чуртуңа ажил-агыйжы хамаарылгалыг бол!

Күрүне статистиказының федералдыг албаны.

Чагаалар
аразындан

ыйнаан. Харын-даа Пушкин аттыг кудумчу дээр.

«Кредит алырда херек ийи документ» дээр-дир. Тыва кижы болза, «чээли алырда, ийи документ херек» дээр-ле ыйнаан. Кандыг документилерил деп база тодаратпас-тырлар. «Бытовая техника барааннары садып турар» дээр. «Бытовая техника» деп сөстөрү тыва дылче очулдуруп болбас бе?

Хемер-оол СААЯ,
пенсионер.

Организацияларның Тыва Республиканың бюджетинден дедир эгидер кылдыр алган акша-хөреңгилер, оларны ажыглааны дээш хуулар, хөөлээн база торгаан акшалар талазы-биле өрелерин үндүр бижириңиң Чурумун бадылаарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ
ДОКТААЛЫ

2006 чылдың июнь 9 № 757 Кызыл хоорай

«2006 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» 2006 чылдың январь 12-де № 1669-УХ Тыва Республика Хоойлузунуң 46 чүүлүгүгө дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Организацияларның Тыва Республиканың бюджетинден дедир эгидер кылдыр алган акша-хөреңгилер, оларны ажыглааны дээш хуулар, хөөлээн база торгаан акшалар талазы-биле өрелерин үндүр бижириңиң дугайында мында капсырган Чурумун бадылаар.

2. 2003 чылдың июнь 4-те № 350 «Республика бюджетинден дедир эгидер болгаш телебирлиг кылдыр алган бюджет акша-хөреңгилер талазы-биле хуусаазы эрткен өрелерни дедир эгидер хемчеглер дугайында» база 2004 чылдың ноябрь 10-да № 1001 «Организацияларның республика бюджетинден дедир эгидер кылдыр алган акша-хөреңгилер, оларны ажыглааны дээш хуулар, хөөлээн база торгаан акшалар талазы-биле өрелерин, олар «Ажылдап шыдавазының (буураашкын) дугайында» Федералдыг хоойлу езугаар күш чок болдурганын барымдаалааш, үндүр бижириңиң дүрүмнерин бадылаарының дугайында» Тыва Республиканың Чазаның доктаалдарын күш чок болган деп санаар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалды күсселдезин контрольдаарын Тыва Республиканың Чазак Аппарадының экономика, саң-хөө болгаш адырлар хөгжүлдезиниң талазы-биле эргелелинге хүлээдир.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың
июнь 9-та № 757 доктаалы-биле бадылаан

Организацияларның Тыва Республиканың
бюджетинден дедир эгидер кылдыр алган акша-
хөреңгилер, оларны ажыглаан дээш хуулар, хөөлээн база
торгаан акшалар талазы-биле өрелерин үндүр
бижириңиң ЧУРУМУ

1. Бо Чурум организацияларның, юридиктиг эрге албаан хуу сайгарыкчыларның болгаш арат-тараачын (фермер) ажил-агыйларның Тыва Республиканың 1994-2003 чылдарда Хөгжүлдө бюджетинден (Тыва Республиканың бюджеттен кредиттээр Фондундан), Кыдыкы Соңгу чүк районнарынче болгаш оларга деңнээн черлерге продукция (барааннар) чедирерин саң-хөө-биле деткиир Фондундан алган чээлилер, а олышкаш олар дээш санаан хуулар болгаш торгаал акшаларының талазы-биле өрелерни үндүр бижириңиң дүрүмнерин болгаш негелделерин тодарадып турар.

2. Тыва Республиканың 2005 чылда республика бюджетиниң бухгалтер балансызынга көргүзөр уjurлуг учет объектилерниң хыналда санаашкынының түннелинде 2006 чылдың январь 1-ге чедир бо Дүрүмнүң 1 пунктузунда айыткан өрелерин үндүр бижириңиң.

3. Бо Чурумнун 1 пунктузунда айыткан өрени үндүр бижириңиң судтуң күүсекчи-приставтарының күүседип тыртары арга чок деп санааш эгиткени арбитраж судтарының күүсекчи хуудустарын барымдаалааш, төлээр дөстөр чок өрениң түнүгө өрени эвээжедир, а олышкаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр организацияларны дүжүргени-биле холбаштыр өрелерни, санаан хууларны болгаш торгаал акшаларын база ынчаар көөр.

4. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр өрелерин үндүр бижириңиң уjurлуг организацияларның даңзызын тургузар.

5. Организацияны даңзыже киририңиң барымдаазы болза организацияны дүжүргениниң болгаш өрени үндүр бижириңиң чылдагаанынга хамаарыштыр мындыг документилер болур:

а) дүжүрген организацияның болгаш өрени үндүр бижириңиң уjurлуг организацияның өрениң түнүнүн дугайында шынзылга (Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының доктааткан майызын

езугаар);
б) юридиктиг эргелиглерниң Чаңгыс аай күрүне даңзызындан ук организацияны дүжүргениниң дугайында ушта бижилге (азы юридиктиг эргелигни дүжүргениниң фактызын бадыткап турар бүрүткел органының документиниң хоолгазы);

в) организацияга, хуу сайгарлыкчыга азы тараачын (фермер) ажил-агыйыңа хамаарыштыр конкурс чорудулгазының доозулганының дугайында арбитраж судунуң тодарадышкынының (шиитпириниң) хоолгазы, ону чогуур арбитраж судунуң сүлделиг таңмазы-биле бадыткаан болур;

г) организацияны, тараачын (фермер) ажил-агыйын дүжүргениниң дугайында арбитраж судунуң тодарадышкынының (шиитпириниң) хоолгазы, ону чогуур арбитраж судунуң сүлделиг таңмазы-биле бадыткаан болур;

д) хуу сайгарлыкчының азы тараачын (фермер) ажил-агыйының удуртукчусунуң өлгениниң дугайында херечилелдиң хоолгазы азы ону өлгөн деп чарлаанының дугайында суд шийтириңиң хоолгазы;

е) өрени тыртар арга чок дээш суд күүсекчи-приставтарының эгиткени арбитраж судунуң күүселде хуудустарын кириген таварылгада – күүселде хуудустарының болгаш күүселде хуудустарын дедир эгиткениниң дугайында суд күүсекчи-приставтарының доктаалдарының хоолгалары, оларны «Күүсекчи ажил дугайында» деп Федералдыг хоойлуңуң 26 чүүлүгүгө 3, 4 немелде пунктуларында көрдүнгенин езугаар хүлээп алыр.

Даңзыга 2006 чылдың январь 1-ге чедир дүжүрген организацияларны кириер (конкурс чорудулгазы доозулбаан организацияларны даңзыга кирибес).

6. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы бо Дүрүмнун 1 пунктузунда айытканын езугаар өрени эвээжедириниң дугайында дужаалды үндүрер болгаш ону бюджеттер күүселдезиниң доктааткан чурумунга дүүштүр эвээжедир.

Дылының чегейин!

«Атолл» деп рекламалар агентилелиниң тыва дыл кырында дамчыдып турар чарлал, рекламаларын дыңнаарга, дыка эпчок болгаш харын-даа хорданчыг. Ол черде тывалап билер кижы чок чүве боор бе?

Кижы бодап көөрге, телевидение дамчыштыр чонга даады чарлап турар болганда, ону хынап, эдил чазап турар кижы тургу дег.

Маңаа каш чижектен кирирейн. «Садып турар магазининиң адреси «улица Пушкина» дээр»-дир. Шыдажып чадап кааш телефон-биле бир катап чугаалаарымга, «Пушкина кудумчузу» деп эдил каан. «Пушкина кудумчузу», «Ленина кудумчузу» деп тывалап турар боор-дур. Ындыг аттыг улустар бар чүве бе? «Пушкин кудумчузу», «Ленин кудумчузу» дээр-ле

Тыва милицияның хүңүңге уткуштур

«АЛБАН-АЖЫЛЫҢАР ДЭЭШ ЧЕТТИРДИМ»

Иштики органнар удуртукчуларынга өөрүп четтиргени илереткен чагаалар бо-ла кээр, ында берге байдалга таварышкан кижилерге дузалаан шагдаа ажилдакчыларынга чылыг сөстөрни бижээн болур. Шын харын, ында чүү деп, ол дээрге оларның дорт хүлээлгези-дир - кем-херек үүлгедикчилерин тудар дээрлер база бар болбайн, ынчалза-даа кандыг-даа ажилды канчаар кылырындан хөй-ле чүве хамааржыр, хол дашты-биле ажилдаар деп анаа эвес чугаалаар болгай.

«Балгазында милицияның суур салбырының шупту ажилдакчыларынга база оор херекти истээн кожуун төлээлеринге мээң өөрүп четтиргенимни чедирип көрүңер» деп, бир чагаада бижээн. Ол дээрге, ол суурнуң чурттакчызы Нина Сергеевна Зорованың чагаазындан одуруглар-дыр. Херектин ужурумындыг. Ийи айның бир дүңезинде билдинмес кижилер Комсомольская кудумчузунда гаражче дүлгүүр таарыштырып киргеш, чадаг-терге оорлап аппаратан. «Чайын шаанаа белетке, кыжын тергең белетке» деп домакты бир янзы билип чоруур ындагы кижилер бар бол-

ган-дыр. Нина Сергеевна «төрээн милициязынга» барган, олар кайын чажам дээр, истелгениң түңнелинде, каразынчыг кижилер тывылган, чогуум оорлар олар болганы илерээн. Чадаг-тергени эззинге эгиткен.

Ол-ла бак чаянныг гаражче апрельде база оорлап кирген, бо удаада сонгада көзенекти үрзэн болган. Бензин-биле ажилдаар хирээ, электри сывырындаа, канистра болгаш улуг өртөктүг дүргедедиг коробказы «арлы» берген. Ол үүлгедигни база изиг дээр-резинде тодараткан. Оорлаткан чүүлдерин ээзи өөрүп четтирип хүлээп алган. Май 31-де херекти судче

киирген.

Бо ийи таварылгада Таңдының иштики херектер килдизиниң ажилдакчылары шийтирлиг болгаш мергежилдиг езу-биле хөдөлгөннөр. А олар дээрге, арга-дуржулгазы бедик, чаңгыс эвес херекти ажилдып, үүлгедикчилерни тудуп келген подполковник Радислав Оюн, лейтенант Эрес Оюн, капитан Павел Попиков, улуг сержант Петр Федорченко олар-дыр.

База бир чагаа-биле таныжаал, ону Шагаан-Арыг хоорайда сайгарлыкчы С.М. Обухов бижээн. Октябрьская кудумчузунда «Визит» деп садыгже билдинмес кижилер кирген деп медээ төпчүткен таныйыл-камгалал черинге июнь 8-те эртенгиниң дөрт шакта келген. Дежурниң ол черге чоогунга чоруп турган экипажты доп-дораан чоруткан. Милицияның улуг сержантылары Алексей Плахотенко биле Валерий Сарыглар ийи минута болганда, үүлгедиг болган черге чеде бээрге, бир кижиде деп чыткан.

Плахотенко сыр соондан сүрүп четкеш, ону тудуп алган.

Магазинниң соңгазы бузук, хан борашкан черлер бар болган. Он бир класс-тың өөреникчизи эзирик оол хүнезиненип алып бо-дааш, соңганы бускан, ынчалза-даа чүве ал четтикпээ.

С.Обухов магазинин оорлаарын баш удур болдурбайн барган шагдаа ажилдакчыларын шагнап-мактаарын дилеп бижээн. Ол Улуг-Хем кожуунуң иштики херектер килдизиниң ведомстводан дашкаар камгалалының хайгааралында туруп турарынга өөрүп турар.

Даргалары шагдаа кижини мактаарга өөрүнчүг болбайн, ынчаарга оон-даа артык өөрүнчүг чүүл бар, ол дээрге чурттакчы чонун, бөдүүн кижилерниң сеткилиниң ханызындан четтиргени илереткени болур.

Ая БЮРБЮ.

Тыва Республиканың ИХЯ-зының парлалга албаны.

Участок төлээзинге сөс

АКША ЧАҢГЫС ХҮН ЧАРЫГДАТТЫНА БЕРГЕН

Өске кижиниң күжүн, ажыг дерин өндүрүп тургаш өстүрүп алган мал-маганын база өңчү-хөреңгизин оорлап, кемниг херек үүлгедиг чоруктар бистиң бөгүңгү амыдыралывыста кызырылбайн турар.

Ону чамдык чижектер-биле көргүзүп көрөйн. Март 8-тин хүнүндө кежээкиниң алды шак үезинде О.С.Монгуш Кызыл-Мажалык суурнуң В.Хомушку

кудумчузунда, 29 дугаарлыг бажыңның 2 дугаарлыг квартиразы ээн боорга, олче кире бергеш, кижиде чогуң ажыглап, «Самсунг» маркалыг видеомангито-

фонну оорлааш, хойнунга чажыра суд алгаш чорааш, Чадамба кудумчузунга иштики херектер килдизиниң ажилдакчыларынга туттурган. Аңаа хамаарыштыр кеземче херээн оттурган. Судче истеп кириген кеземче херээниң материалдарындан дараазында чүүл илерээн: 2006 чылдың март

4-түн хүнүндө Барлык суурда Трактовая, 7-1 дугаарлыг бажыңга он сес харлыг О.Ч. Ооржак таныгы болур 1988 чылда төрүттүнген назы четпээн Б.Монгушту кем-херек үүлгедиринче элзедип, көгүдүп, азаашкын кылып тургаш, баш удур дугуржуп, өскениң өңчүзүн садып-саарар сорулга-биле

4-түн хүнүндө Барлык суурда Трактовая, 7-1 дугаарлыг бажыңга он сес харлыг О.Ч. Ооржак таныгы болур 1988 чылда төрүттүнген назы четпээн Б.Монгушту кем-херек үүлгедиринче элзедип, көгүдүп, азаашкын кылып тургаш, баш удур дугуржуп, өскениң өңчүзүн садып-саарар сорулга-биле

Кайда-даа ажыл-иш кылбайн, өөредилге-даа чок өскениң азыраан мал-маганын оорлап, чурттап-карааш, амы-тынын арагага орнап, аныяк назынында кем-херекке онаажып чоруурлар чөгөнчиг-даа, хомуданчыг-даа-дыр.

Кем-херек үүлгедиг-лериниң хөй кезин арага ижип алган кижилер кылып турар, ооң хайы-биле кадыкшылга кемдээш-киннер ап, озалдактан амы-тынындан чарлып азы инвалид бооп артып, хосталгазын казыттырып шийтирип турарын амыдыралдан билер, көрүп турар бис. Бо дугайын чугаалап тура, дараазында чүүлдерни кичээңгейге кирир бодаан ийик мен. Эргим чонум, ындагы янзылыг чоруктан чайлаары-биле бажың-балгадыңар ээн кагбаңар, мал-маганыңар кажаа-хораазын быжыглап, таңныыл албанынга сигнализация кылдыртып алыры артык эвес. Ооң-биле кады боткамгалалга хойлу езу-гаар ок-боо чөпшээрелин ап болур силер. База бир кол айтырыг—оор болганда, үе чидирбейн, иштики херектер килдизинге ол дугайын дарый дыңнадыры чугула.

Чурттакчы чон боттарын деткижи, дыңнаанын, көргенин килдизин ажилдакчыларынга чугаалаар болза эки, изии-биле хөдөлир болза, оорунуң оруун дуглап болурунун аргазы бар, ол кажан-даа болза билдинип, дыңналып кээр. Хоойлу-дүрүмнү хандыр билип, ону сагып чоруур болзуңарза, силерге кым-даа хора чедирбес, чүге дизе силер камгаланып билер болгаш быжыг туруштук силер.

Борис ООРЖАК,
Барыин-Хемчик кожуунуң ИХК-ниң улуг участка төлээзи.

2005 чылдың июль 1-ниң №78 Федералдыг хоойлу салгал дамчаан азы белекке берген өңчүнүн үндүрүүн ап каапкан. Салгал дамчаан өңчү-хөреңгиге кандыг-даа үндүрүг чок-даа бол, өңчү ап тура, кижиге орулга кирип турарынын үндүрүүн (КОУ) төлээр.

Бир эвес өңчүнүн ээзи 2005 чылда чок апарган болгаш өңчү салгал алырының эргези 2006 чылдың январь 1-ге чедир тывыстынган болза, салгал алыкчылар чаа дүрүмнерже кирбейн баар. Ол ышкыш 1991 чылдың декабрь 12-ниң 2020-1 «Салгал азы белек кылдыр дамчып барган өңчүнүн үндүрүүнүн дугайында» Федералдыг хоойлу езугаар чиигелделерге хамаарышпаза, салгал дамчаан өңчү үндүрүүн төлээр. А дараазында 2006 чылдың январь 1-ден эгелеп, өңчү салгал алырының эргелер херечилелдерин алганнар үндүрүг төлөвес.

РФ-тин Хамааты кодекзинге дүүштүр өңчүнү чагы азы хоойлу езугаар салгал болур. Ол-ла хоойлунуң 1119 чүүлүнүн 1 кезээ-биле өңчү дамчыдыкчызы өңчүнүн кымга арттырарын боду билер. Бир эвес өлгөн кижиде чагыг тургупаан болза, ооң өңчүзү хоойлу езугаар салгалчыларынга баар.

Ук хоойлунуң 63-кү эгеде салгаар эргеликтерни айтыкан. Ында өңчү дамчыдыкчызының ажы-төлү, өөнүн ишти, ада-иезинден эгелээш, кады төрээнери, оларның ажы-төлү, азыранды ажы-төлү, төрели эвес-даа бол, өлгөн кижиниң азырап турган улузунга чедир 8 ээлчегни айтыкан.

Хамааты кодекзиниң 1149 чүүлүндө салгаар эрге кемчээлиниң дугайын айтыры чугула. Салгал дамчаан өңчүнүн чартындан эвээш эвес кезин өлгөн кижиниң назы четпээн уругларынга, ажилдап шыдавас ажы-төлү, өөнүн

ишти, ада-иези болгаш ооң азырадып турганнарынга, оларның аттары чагыга кириптинмээн-даа бол, онаажыр. Бо таварылгаларда орулга кирип алганының үндүрүүндөн (КОУ) хостаар.

2005 чылдың январь 1-де РФ-тин Үндүрүг кодекзиниң ийиги кезээнге 25.3 дугаарлыг «Күрүнө

САЛГА, СӨҢҢЕ

каайлызы» деп чаа эге немешкен. Салгал дамчаан азы белекке алган өңчүге эрге херечилелин тыпсырының күрүнө каайлызын элээн кызырган:

— ажы-төлүңге, ооң иштинде азырап алган уругларынга, өөнүн ишти, ада-иези, кады төрээн акы-дуңмаларынга дамчыткан өңчүнүн 0,3 хуузуң (каайлы 100000 рубльдан ашпас ужурул);

— оон өске салгал алыкчыкчыларга өңчүнүн 0,6 хуузуң (1000000 рубльдан ашпас) тыртар.

Белекке бергениниң керээзин бөдүүн бижимел хевирге бүрүткээриниң күрүнө каайлызы 500 рубль.

РФ-тин Үндүрүг кодекзиниң 333.5 чүүлүнүн 5 кезээ-биле көрдүнгени езугаар алырга, салгал алыкчылар өңчү-хөреңгиге тускай организацияларның (органнарның) азы специалист-үнелекчиниң (эксперттин) инвентаризастыг, рынок азы кадастр өртөктөрү-биле үнелел кылган ол документилерниң кайы-бирээзин күрүнө каай-

лызын санаарынга кириер эргелиг. Нотариустар күрүнө каайлызын тургузуп тура, өңчү-хөреңгигиңиң кандыг хевирге үнелеттинген турарын шилиер болгаш төлөкчиден чүгле ол хевирниң үнелел документизин негээр эргези чок. Ынчап кээрге, салгалчы тус черниң байдалдарынга таарыштыр өңчүнүн кайы хевирге үнелеттинген турарын шилиер эргелиг.

2006 чылдың январь 1-ден эгелеп, чардынган керээлер езугаар белекке алган болгаш бүрүткөткен

Эрге болгаш хоойлу

өңчү дээш орулга үндүрүүн (КОУ) төлээр. Үндүрүгнүн кемчээли — 13 хуу. РФ-тин Үндүрүг кодекзиниң 217 чүүлүндө немелде 18.1 кезек кириптинген. Ында төрөл эвес улустан белекке алган шимчевес өңчү-хөреңги, транспорт дериг-херекселдери, акциялар, үлүг-хуулар дээш орулга үндүрүүн тургузар. А арткан (акша-төгери, каасталгалар, эт-сеп болгаш о.ө.) өңчү-хөреңгиге үндүрүг турбас. Ол ышкыш өг-бүлениң кемчигүннери азы чоок төрелиниң белээ болза, РФ-тин Үндүрүг кодекзиниң 217 чүүлүнүн 18.1 кезээ-биле өңчүнүн кандыг хевирлиги хамаарылга чокка, ындагы орулгалар КОУ-дан шуут хостадыр. Төрөлдөр харылзаазын РФ-тин Өг-бүлө кодекзинге дүүштүр тодарадыр. Ол езугаар чоок дөргүл-төрөлдөргө өөнүн ишти, ада-иези, ажы-төлү, кады төрээн акы-дуңмалары хамааржыр.

Ай-Суу ООРЖАК,
Федералдыг бүрүткел албанының ТР-де Эргелелиниң килдис начальниги.

Кем-херек үүлгедиишкини, ооң ялазы

БУЛУТТАР АДААНДАН...

Бай-Тайганың район суду сес чыл бурунгаар бедик дагылы Кара-Хөлдөн 95 баш сарлыкты оорлай берген Аяс Күжүгетти үш чылда хосталгазын казып шийткен.

1997 чылдың сентябрь 29-та Ак деп черге кадарчы кижиде аалынга эштери Василий Ооржак, Начын Сат, Шолбан Сотпа сугларга ол ужуражы берген. Эжишкелер көк дээр, булуттар адаанда оъттап чоруур сарлыкты оорлаарын дугуржуп алган: Ол дүңе Хөл-Бажы деп черге олар чеде бергенер. «Кара-Хөл» совхозтун 45 баш, кадарчылар Алексей Күжүгет, Роза Кыргыс оларның ажил-агыйындан 50 баш сарлыкты оорлааш, тайгадан сүрүп бадыра келгеннер. Оларның 50-ин ээн кажаага кажалап кааш, артканарын Барыин-Хемчик кожуунга сүрүп келгеш, таныыр эш-өөрүңге үлөп бергеш, акшазын алгаш, ону арагага орнап ап турганнар. Чижээ, бир сарлыктын ээдин (ол 300 кг хире) таныыры Анатолий Ооржакка бергеш, орнунга ийи шил водка, вермишель, сигареталар, бир сарлыктын ээдин Абакандан келген чолаачыга бергеш, кидис идиктер, хөвөңниг чүвүр, бир шил спирт алганнар. Шак ынчаар дүрген байып, олчалыг болган кайгалдар оорлап алган ээдин үлөп-ле турганнар.

Читкен малын эскерип каан кадарчылар А.Күжүгет, Р.Кыргыс төрөлдөрү-биле демнежи алгаш, истеп эгелээш, үш хонганда, мал оорларын тыпканнар. Ол үеде

малдың кезин чиде берген болган, нити материалдыг когарал (ол үеде акшаның үнези-биле) 66 миллион 615 муң рубль болган.

Ээдин садыпкан сарлыктарының өртээн төлөп бээрин олар азааш, милицияга дыңнапназы кадарчылардан дилээн. Оорларның азаашкынын күүсетпээнин барымдаалааш, оларның дугайында милицияга дыңнадыр ужура чызы Аяс Күжүгетти тудуп хоругдааш, кайнаар-даа чорбас дугайында хол жүжү-биле түр үндүрүпкен турган үезинде ол чаштынып дезип чоруткаш, Кызыл хоорайга, Кызыл кожуунга ийи оор херээн кылгаш турунган.

Суд үезинде Аяс Күжүгет мурнунда берип турган өчүүндөн ойталаан-даа болза, Бай-Тайга кожуунун прокурорунуң дузалакчызы Эрес Ондар истелге үезинде берип турган өчүүн номчуп бээрин судтан дилээн. Мал оорунуң буруузуң когараан кижилер, херечилер, малчыннар, оорлап алган сарлык ээдин садып алган хамаатылар шынзыдып херечилээш.

Аяс Күжүгетти РФ-тин Кеземче хоойлузуңун 156 чүүлүнүн 3-кү кезээн езугаар херекти үүлгеткенинге буруулуг деп суд санааш, үш чыл хуусаада хосталгазын казып шийткен, ол ону шыңгыы чурумнуг колонияга эрттирер.

Урана ДАМБА,
Бай-Тайга кожуунун прокурору.

Дерзиг-Аксының 100 чылының байырлалындан

САЛГАЛДАРЫ АМ-ДАА ХЕВЭЭР

Тываның суурлары

Бо хуннерде Дерзиг-Аксы суурнуң 100 чылынга тураскааткан улуг байырлал Дерзиг-Аксыга июнь 16-да бедик деңгелге эрткен.

Эртен дургу чазс үзүктел чок чагза-даа, дүштен ыңай дээр аяскан. Кайгамчык каас-чараш бойдус-чурумалдыг суурда чаа дериттинген стадион... Көк дээр адаанда шиметтинген сцена чоогунче чон уурук-сууруктап шуужуп-ла эгеледилер.

Байырлыг хуралды Дерзиг-Аксы сумузуңуң чагырыкчызы Эртине Даңзы-Белек ажыткан:

— 1906 чылда Данило Потылицынның таваан салган сууру Даниловка (Дерзиг-Аксы) Тываның көскү күрүне ажылдакчызы, чогаалчы С.К.Токаның «Араттың сөзүнүң» ачызында делегейниң дыка хөй чурттарында билдингир апарган. С.К.Токаның (Тывыкының) элээди болгаш чаш чылдары маңаа эрткен. Ооң-даа, Чолдак Степанович-даа, Д.Потылицынның даа салгалдары мында чуртта-вышаан... Суурнуң чурттакчы чону 1029 кижиге, оларның 45 хуузу орус, артыкны тыва болгаш өске сөөк чон. Сумунуң девискээринде ниити билигнин ортумак школазы, угаан сайзыралы кошак уругларның бажың-интернаттыг дузалал шко-

лазы, эмнелге пунктузу, уруглар сады, Семен Васильевич Бочкаревтуң удуртканы ыяш ажыл-агыйы, хууда сайгарлыкчы, садыг-жылар бар... Чазактың төлээлери, депутаттар, Кызылдан яамылар, Сарыг-Сеп, Туран, Ак-Довурактан удуртукчу дарга-бошка хөй-ле болган. Аалчы бүрүзү юбилейин уткуштур байыр чедирип, экини күзүзү, белектерин сөңнээ. Ол бүгүнү кысказы-биле түннээрге мындыг: Чазактың оралакчызы «УАЗ» машинаны, тракторну, чаа культура бажыңының төлевилел-сметазы биле 50 сандайны, үн улгаттырар аппаратураны, ыяш болбаазырадыр цех ажыдарын, музыкалыг төптү, телевизор, видеомагнитофон, компьютерни, эмнелге пунктузунга соодукчуну берген. Үрелген көвүрүгүнү он бир

айга чедир кылыптарын, 100 чаа телефон номерин салырын, ортумак школага сигнализация кылырын, электроннуг тускай санныг харылзааны кылырын аазааннар. Хурал соонда байырлыг концерт, шаңнал-макталдар болган.

Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш ниити билигнин ортумак школазының эге класстар башкызы Марина Монгушовна Монгушка «ТР-ниң өөредил-гезиниң алдарлыг ажылдакчызы», ол-ла школаның интернатта повар Зоя Борисовна Маадыга «ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг аттарны тывысканын база хуу сайгарлыкчы Любовь Федоровна Шкрадованы ТР-ниң Чазак Даргазының «Хүндүлел бижии»-биле шаңнаанын Э.С.Даңзы-Белек дыңнаткаш, сумуда мурнакчыларны, хоочуннарны өртектиг белектер, хүндүлел бижиктер-биле шаңнаан. Оларның аразында хоочун башкы, шүлүкчү Болат Бүрүнаевич Маадыга, суурнуң үндезлекчизи Д.Потылицынның салгалы Сергей Васильевичиге, суурнуң, сумунуң хөгжүлдезинге үлүүн кириген улуг назылыглар — Клавдия Федоровна, Валентина Васильевна, Евдокия Григорьевна, Валентина Петровна, Хеймер-оол Санчат-

ович, Алдын-оол Сумбаевич, Чечекей Серемаевич, Аржаан Владимирович, Баяна Овурашовна, Николай Степанович, ортумак школада башкы Зоя Николаевна, «Чебурашка» уруглар садында ыры башкызы Каң-оол Канданович болгаш оон-даа өскелер шаңнал-макталга төлептиг болган.

Ниити билигнин ортумак школазында башкылар З.Н. Донгак, Н.М.Доржуга сөс: «Бистиң школада ам 208 өөреникчи бар. Ооң мурнунда 9-11 класстарны чүгүле 3-3-ле кижиге доозуп турган болза, ам 11 классты 12 кижиге, 9 классты 23 өөреникчиге доосканы бисти өөртүп, эки өөредилгелиг, быжыг чурумнуг, салым-чаяанныг өөреникчилеривиске — Долаана Монгуш (10 кл), Сылдыс Донгак (7 кл), Отчугаш Монгуш (11 кл), Айдың Натпит дээш, өскелерге-даа чоргаарланыр бис. Башкыларны чурттаар оран-сава-биле хандырып турар. Чижээ, бо чылын чаа бажыңнарны орус дыл, англи дыл база өөредилге эргелекчизи 3 башкы алган.

Шаңнал алган ыры башкызы Каң-оол Канданович Донгак:

— Бойдус-чурумалы каас-чараш Даниловкавыска 17 чыл

чуртта бердим. Бодум Сүт-Хөл, кадайым Долчамаа Кунчуновна Кунгуртуг чурттуг бис, 4 ажы-төлдүг бис. Мен Кызылдың уран чүүл школазын дооскаш, Кунгуртугга, Таңдының «Победага» уругларның уран чүүл школазынга баян клазын башкылап, ам сөөлгү 17 чылда дузалал школада, уруглар садында ыры башкылап тур мен. Улуг уруум Элегесте культура бажыңының эргелекчизи, бичизи Кызылда садыгчы, улуг оглум мында инек кадарчызы, хеймер оглум шеригде, уйнуктарым база өскен. Чону-даа эки, төрөөн черивис апарган чер-ле болгай.

Байырлыг хурал, концерт соонда хол бөмбүүнге, чадаг чарышка, тыва хүрешке маргылдаалар эрткен. Хүрешке 1974-75 чылдарда республикага шүүп чоран мөге Даш-оол Агармитович Салчакка «Арзылаң мөге» хүндүлүг атты тывыскаш, хевис-биле шаңнаан, база эңаныяк 14 харлыг мөге Айдың Монгушту тускай шаңнааны онзагай болду.

Зоя ДОНГАК.

Кызыл хоорай.

Тарлагның юбилейи

Бии-хемчилер, тарлагжылар Тарлаг суурнуң 110 чыл оюн бо хуннерде демдеглен эрттирил турлар. Бо болуушкунга тураскааткан байырнаадым июль 1-де болуп эртер чүве диди. Мен суурнуң хоочун чурттакчызы чораан болганымда, ооң дугайында каш сөс биживейн баар аргам чок болду.

1956 чылда Тарлаг суурнуң чеди чыл школазынга башкылап келген мен. Суурга орай кежээ, караңгылай бергенде, келген болгаш оон мырыңай чанында бедик даг турарын эскербез мен. Эртен даң бажында даштыгаа үнүп келгеш, ам кээп ол дагны көрүп магадаан ийик мен. Үр-даа боданмай, дагның бажыңы үнүп каан мен. Даг бажыңдан көөрге, Тарлаг адыш иштинде дег тода көстүп чыдар. Ону ол-бо чүктен бүзүлөп алган арга-арыңның, бедик, чавыс дагларның чаражын чүү дээр! Мурнуу-барың чүкте калбак, делгем шынаа чатты берген чыдар. Чурумалдың чаражын, онзазын кижиге кайгап ханмас, магалыг оран болчук.

Тарлагга дөрт чыл ажылдаан мен. Ол үе дургузунда эш-өөрүм, таныш-көрүжүм-даа эңмежок апарган. Школа директору Тимофей Сергеевич Клименков чүве. Аныяк-даа бол, башкылар коллектив билдиг удуртуп турган кижиге. Тарлагга ынчан Ленин аттыг колхоз турган. Шыырак ажыл-

агы чүве. Ооң даргазынга Сергей Болдурович Мучаев дээр калмык сөөктүг кижиге ажылдап турду. Организакчы салым-чаяанныг, бодунга, өскелерге негелделиг кижиге чүве ийин. 1957 чылдың түннелдери-биле колхоз миллионер апарганын кончуг эки сактырдыр мен. Колхоз даргазының оралакчызынга Степан Тараачыевич Лакпар ажылдап турган чүве. Ажыл дээнде уйгу-чыдынын утуптар чангы кижиге.

Ат-алдарлыг хоочуннар, мурнакчы колхозчулар, шевер, бызаңчылар, кады ажылдап турган башкылар, өөредип турган өөреникчилерим ындыг белең утундурбас боор чүве-дир, оларны өйлөп-өйлөп сактып чоруур-дур мен.

Суурнуң чурттакчылары холушкак чон чүве. Орус, тыва, хакас деп ылгал шуут турбаан, аразындан суг акпас эптиг, найыралдыг турган дизе, мында кандыг-даа хөөрем чок. Бо бүгүнү «Сактыышкын» деп шүлүүм-биле силерге дамчыдарын оралдаштым, эргим тарлагжылар! Номчуп көрүңер.

САКТЫЫШКЫН

Чуртум болган Тарлаг суурум
Чурумалың таанда чараш,
Кадыр даглар ол-бо чүктен
Кажааландыр бүргөп алган.
Эге баштай — чалыы шаамда,
Тарлаг суурга келгенимни,
Эрткен чылын болган ышкаш,
Таан тода сактыр-дыр мен.
Уруг-дарыг, ажы-төлге
Эртем-билиг эжиин ажып,
Улуг, өндүр сорулгалыг
Эрес-шогаа келгеним ол.
Баштай-ла мен — чаа кижиге
Башкыларны сонуургаан мен.

Дамдың, Ондар, Бады-Сагаан...
Танышканым көвей болган.
Школаның директору
Улуг, чаагай орус кижиге.
Өөредилге баштаан башкы
Өңнүүм болур Чычаан чүве.
Өөредилге эгелээр хүн
Өөреникчилер чыгылып келген.
Бешки класс удуртурун
Меңээ дагып каан ийик.
Дөртөн, бежен чылдар эрткен
Дөгезин кайын сактыр.
Чечекмааны, Марияны
Черле утпас, сактып кээр мен.

Школаңар директору
Улуг башкы — Кыргыз уруу.
Ынчан бичиги, күске чаштыг
Ыды чидиг, шогаа чүве.

Доозукчу класс ынчан
Дора дизе, он беш кижиге.
Кушакш-оолду, Диеңмааны
Куулар оглун сактыр-дыр мен.
Орус, тыва — холушкак чон
Онза эптиг, найыралдыг.
Үнчүп-киржир, харылзажыр
Үргүлчү-ле кады чоруур.
Черноусов, Изместьев
Черле бо чер чурттуг улус.
Кадайлары: башкы, эмчи
Кандыг үүле бүдүрбээн дээр.

Алдан чылдар эгезинден
Александр Маадыр башкы,
Өөнүң ишти Саша база
Өөзүнүп чурттап берген.
Тарлаг суурга шак ол ынчан
Куштүг, шыырак колхоз турган.
Даргазы оон калмык сөөктүг.
Күзел-соруу быжыг кижиге.

Калмык дарга Мучаевтин
Кара чаңгыс бүзүрели —
Ажыл дээнде уйгузу чок
Алдар-аттыг Лакпар чүве.
Колхозчулар Түлүштерни
Кончуг эки сактыр-дыр мен.
Ажыл-ишке кызымаккай
Алышкылар эрлер чүве.

Тарлаг кавы хүндүткелдиг
Даржаа ирей чурттап чорду.
Ары тудар, эм-дом кылыр
Амыр эвес хоочун ийикле.
Фермага «момбуш» чарлаар,
Берге, кадыг ажыл кылыр.
Нуруузуңда — кежээлейлер —
Нурукпаннар келир ийикле.
Сактыышкыннар кара суг дег,
Сааладыр аккаш турар.
А мен маңаа доозуп каайн
Амыр-менди хүндүлүг чон!
Чүс-он харлаан Тарлаг суурга,
Чүрек, мээден байыр туттум!

Чүстү эрткеш, ийи чүстээш,
Чүткүп орза, чүлдүг боор!

Тарлагжылар тура-соруктуг,
быжыг туруштуг, төрөөн черинге
кызыгаар чок бердинген чон. Ол
дугайын дараазында барымдаалар-
биле бадыткап болур мен. Эде
тургустунушкунуң түннелинде
дыка хөй көдээ суурлар буступ,
үрелип калган. Тарлаг биле кожа
суурлар Чкаловка, Аржаан база
ындыг байдалда. Чкаловкада дөрт
өг-бүле арткан. Өскелери «аас-
кежик» дилеп чорупкан. Сүт-
бараан фермазындан чүү-даа
артпаан. Аржаан суурнуң чуртта-
кчыларының үштүң бир кезин
көжүп чоруй барган. Үрелген,
бузулган, хос турар бажыңнар
эмгежок. Ийи аал чурттаар дыка
хөй бажыңнарның чартыы арткан,

БЫЖЫГ СОРУК БУРУНГААРЛА!

Даглар, тейлер аразында,
Тарлаг суурум чаштып чыдар,
Байлак, элбек — чүзүн чок дээр,
Магаданчыг оран чүве.

Калбак делгем ховулары
Кайгамчык-ла тараалаң де.
Одар-белчиңир, сизген шөлү
Онзагай-ла, кижиге кайгаар.

Эзим арга, алаагында
Эгээртинмес мөөгү, кат.
Эм-дом болур тооруктун
Элбээ дээрге эмин эрттир.

Көктүг, шыктыг шынааларда
Көвей чылгы, бода малы

Суурунарның 110 чыл оюн
таварыштыр изиг байыры чедир-
бишаан, аас-кежикти, кадыкшыл-
ды, тура-сорукту, быжыг турушту,

Курай, курай!

өске чартыын чара, үзе, одура
хирээлээш, сөөртүп апарган.
Чартык бажыңнарда чурттап олу-
рар өг-бүлелер эмгежок. Ындыг
бажыңнарны көөрге, чикти
сүргей, өске оран-делегейде-даа
чедип келген ышкаш сагындырар
боор чорду. А Тарлаг бүдүн
арткан. Ында үрелген, бузулган
бажыңнар хамаанчок, хос турар
бажың безин көрбөс сен. Бо
дээрге, чурттакчы чоннуң тура-
соруу, быжыг туружу, патриотчу
мөзүзү, бүдүжү деп билзе чогуур.
Ол дугайын «Быжыг сорук
бурунгаарла» деп шүлүүмде
илеридирин оралдаштым. Ону
база номчуп көрүңер, хүндүлүг
тарлагжылар!

Кадыр оъттуг дагларында,
Кадаган хой, өшкү муң-муң.

Кайгамчыктыг оран чурттуң
Кады, кожа чурттаан чону,
Ажыл дээнде карак кызыл
Амыдыраар аргазын тып:

Чайы келир — чимис катта,
Чайлангаштың тооруктаар,
Дидим эрлер күзүн шупту
Дийннеп, киштеп тайгада баар.

Рыноктуң чилбизинден
Ырмазырап десе бербээн.
Тарлаг чону быжыг соруу
Дадай чокка бурунгаарла!

улуг чедишкыннерни силер бүгү-
деге күзедим, эргим тарлагжылар.
Кара-оол МАСПЫК-ООЛ,
чиңгине бии-хемчи.

Республика чергелиг бир дугаар улустуң ырларының мөөрейин Чадаанада Монгуш Мерген-Херел аттыг Культура бажыңыга эрткенин сонуургап көрдүвүс. Аңаа профессионал ыраажылар киржип мөөрейлешти. Мөөрейни Москвага Тывадан бир дугаарында грампластинкага үнүн бижиткен сураглыг ыраажы Чөөн-Хемчик кожууннуң Бажың-Алаак суур чурттуг Ырлаар Маадыр-оолдуң (Монгуш Маадыр-оол Шадыпаевич) 100 харлаанынга тураскаадып эрттирген. Ындыг мөөрейни эрттирер дугайында бодалды ыраажы өгбениң уруунуң уруу, Тыва Республиканың алдарлыг артизи, ТР-ниң культура болгаш сүлде-сүзүк сайзыралының сайыдының оралакчызы Галина Сюрюн үндүрүп кээп, төрөл аймак салгалдарын эвилелдеп тургаш, ону амыдыралга боттандырган.

Профессионал ыраажылар конкурзун көөрге безин магальг, сагыш-сеткил таалап, дыштанып, кижилей хей-аът кирип орат. Улустуң ырлары ховар дыңналыр апарган, ооң күүседикчилери ховартаан бо үеде ол ырларны дыңнаары солун болбас аргажок. Бо мөөрейни организаптап эрттирип турарының чылдагааны-даа ында – аныяктар ортузунга улустуң ырларын непередири, ооң күүседикчилериниң санын көвүдедири.

Бир дугаар эртип турар мөөрей болгаш ыңдыг болган чадавас, киржикчилерниң саны арай эвээш болду, ниитизи-биле он ийи ыраажы. Конкурс ийи кезектиг эрткен, ыраажы бүрүзү ийи ырны ырлаан. Мөөрейни Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы Зинаида Ондар башкарыкчылап эрттирди. Жюри кезигүннери кымнарыл дээрзин номчукчулар сонуургаар боор, ол дээрге, ыраажы өгбениң ажы-төлу, ажы-төлүнүң уруглары, оолдары-дыр. Жюриның даргазы — Ырлаар Маадыр-оол деп чонунга шолалаткан ыраажы өгбевистиң улуг уруу Өшкү-Саар Маадыр-ооловна Таспанчык. Кезигүннери: Борис Билчин-оолович Монгуш, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады; Галина Алексеевна Сюрюн, ТР-ниң алдарлыг артизи, ТР-ниң культура болгаш сүлде-сүзүк сайзыралының сайыдының оралакчызы; Малина Алексеевна Монгуш, культураның хоочуну, Чеди-Хөл кожууннуң уругларын уран чүүл школазының хөгжүм башкызы; Надежда Алексеевна Шойгу, Россияның болгаш Тываның алдарлыг артизи; Василий Алексеевич Иргит, Бажың-Алаак сумузунда уругларын уран чүүл школазының хөгжүм башкызы; Татьяна Алексеевна Доржу, национал парктын уран чүүл удурткучузу.

Ам кымнар чүү деп ырларны ырлаанын сонуургадып көрейин. Мөөрейниң киржикчилери кым, каш дугаарында сценаже үнерин тодарадып, саннар бижээн саазынарны тырткан (жеребьевка). Ооң түңнелинде бир дугаар санны тыртып алгаш, В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артизи Сайдаш Монгуш мөөрейни эгеледи. Бо аныяк артисти көрүкчүлөр эки билер апарган даш частыры болбас. Ол элээн каш шилерде кол рольдарны ойнап четтигипкен (чижээлээрге Э.Мижиттиң «Мөргүл»), «Хову-Аксы-2003» эстрада ырларының конкурзуңун Гран-при шаңналының эдилекчизи, Казахстанга болган делегей чергелиг аас чогаал мөөрейиниң лауреады. Күштүг, чараш үнүг бо артист тыва улустуң «Самагалдай» биле «Тожу чуртум» деп ырларын күүсетти. Ырлавышаан, каргыраа, хөөмейлеп турар артистиниң күүселдезин көрүкчүлөр аажок сонуургааны чугаажок, ынчалза-даа үделгеде техниктиг шаптараазынар ийги ырның күүселдезин арай будады. Сайдаш Монгуш 3-кү чергениң лауреады болду.

Ийи дугаарында ТР-ниң алдарлыг артисти Титов Санчат тааланчыг, хоюг үнү-биле «Баян-Дугай», «Ырлажылы» деп ырларны күүсетти. Баштайгы ырның сөзүңге чазыг кылбаан болза, дендии-ле болур турган. Шилип

алган ырлары база мөөрейниң негелдезинге аажок таарышкан. Байлак арга-дуржулга деп чүве ол-дур ийин. Ат-сураглыг ыраажы-выс 2-ги чергениң лауреады болган деп чарлаптарга, жюри дар-

газы Өшкү-Саар Таспанчык сценаже үнүп келгеш: «Четтирдим, оглум, магаданчыг ырлааның дээш. Мээң ачам база сен дег чараш үнүг, сен дег узун, шилгедек, аккыр шырайлыг кижиле болгай. Сээң ырлаан ырларыңны ачам ырлап чораан болбас ийикпе. Ам-даа чедишкениң бол» — деп сеткил ханышкын-биле чугаалап, байыр чедирди.

Үш дугаарында Тываның Улустуң хөөмейжизи, Россияның алдарлыг артисти Кайгал-оол Ховалыг улустуң ырларының аянынга бижээн «Тыва чуртум», «Авам чурту Дугайымны» деп сөзү болгаш аялгасын боду бижээн ырларын бараалгатты. «Угулза дег чараш Урянахай деп чуртум, уран-мерген, эрес урянахай деп чонум» деп бадыраарга, көрүкчүлөр демниг адыш часкаашкыннары-биле үдеп турду. Улустуң хөөмейжизи боду он ажыг ырларын бижээн, «Хүн-Хүртү» бөлүү-биле күүсеткени-даа бар, ам-даа чонче үндүрбээннери-даа бар дээрзин билип алдывыс. Чогаадыкчы ажылы бо чангыс чер-чурттуу алдарлыг ыраажы өгбевистиң тураскааткан мөөрейге аңаа дээди шаңнал – Гран-прини чаалап алыр арганы берген.

Долаана Куулар, Тываның күрүне филармониязының ыраажызы «Декей-оо», «Чинчилиминни» деп ырларны тулган чараш күүсетти. Долаана Куулар «Алдын элзиниң үнү» конкурска моол дылга ырлап турда, «Чаатының ыраажызыңга» база улустуң ырызын ырлап турда, ооң мурунда-ла дыңнаан мен, сценага «сугда балык дег», бо ыраажының чылдан чылче арга-дуржулгасы улам бедип оларын магададым. Бу удаада 1-ги чергениң дипломантыңга ол, шынап-ла, төлептиг болганы чугаажок.

Делегейниң янзы-бүрү чурттарына чедип, хей язы-сөөк чоннарны ыры, хөөмей-биле магададып четтигипкен, «Хөөмей-95» делегей симпозиумунун фестивалының лауреады Откун Достай бо мөөрейге «Көрүкчүнүң сонуургалы» деп тускай шаңналды алды.

Филармонияның аныяк ыраажылары Эдуард Монгуш («Сыын-Чүрээ» хөгжүмнүг шиинде (композитор А.Иомужап) кол рольду ойнап турар), Азиймаа Күжүгет, хөгжүм-шии театрының артисти Ляна Өндүр, «Аян» ансамблиниң артистери Алексей Ховалыг, Роберт Салчак олар база тускай шаңналдарга төлептиг болган. Филармонияның база бир аныяк ыраажызы Борбак-оол Салчак «Бай-ла Тайгам» деп улустуң ырызын база «Авайымны» (сөзү

болгаш аялгасы С.Саая, В.Монгуш) деп ырны бедик профессионал деңгелге күүсеткеш, ийги чергениң дипломантызы болду. «Чаатының ыраажызы» мөөрейниң жюри кезигүнүңге ажилдааш, Гран-при шаңналче ынчан хейге билдинмес аныяк оол Борбак-оол Салчакка Гран-прини тыпсыр дээш «ийи хол-биле бадылап» органымыга ам чоргаарланып ор мен. Ынчан Гран-при алган соонда, Борбак-оол Салчактын оруу улаштыр ак болуп, чогаадыкчы чедишкенин немежип турарыңга канчап өөрүвөс боор. Бай-Тайганың база бир салым-чаяанныг оглудур, эр хей!

Мөөрейни Тыва Республиканың алдарлыг артисти атты чоокта чаа алган аныяк ыраажывыс,

жыгай. 70 хар четкен дээр аргадаа чок, аажок аныяксыг, чинге дурт-сынныг, хүлүмзүрүг арыншырайындан дүшпес, аяныг угбай чорду. «Айлаң-кужумну» бадыра бээрге, шуут кайгамчык чараш, биез-ле олчаан деп болур. Улуг хүндүткелдин болгаш мөгейиниң демдээ кылдыр Өшкү-Саар Маадыр-ооловнага «Шын» солуннуң болгаш тыва радионуң журналистери Светлана Балчыр, Татьяна Байыны тураскаал суй белектерни тывыстыкка. Бажың-Алаак суму, Чадаана хоорай болгаш Чөөн-Хемчик кожуун чагыргаларының төлээлери база белектерин сөннеди. Удавас Өшкү-Саар Маадыр-ооловна 70 харлаан юбилейинде солун концерти-биле чонун өөртүр боор деп күзеп манаар

артистерге болгаш чыгып келген көрүкчүлөргө өөрүп четтиргенимин илередип тур мен. Оон аңгыда, меңээ деткиччилээринге дузалажып, үлүүн каткан депутат өөрүмге база өөрүп четтиргенимин илередип тур мен.

Өшкү-Саар Таспанчык: — Мээң ачамның адынга тураскааткан мөөрейге киржип келген артистерниң ырларын магададым. Кайызын кандыг дээр. Шупту салым-чаяанныг төлдер-дир. Үстүү оранда дыңнап, өөрүп-ле ор боор ол. Москвага бижиткен пластинказын сонуургаан чон өгден үстүр звес. Улуг кээрге, ачам салып берип-ле турар, келген улус-биле кады дыңнап-ла турар бис, хөңнүвүс-даа калбас. Ачам аажок томаанныг, баштак кижиле. Каткы-

Уран чүлдүң тергииннери

САЛГАЛДАРЫ ЫРЛАШПЫШААН

сураглыг «Чиргилчин» бөлүүнүң ыраажызы турган, ам тыва филармонияның артисти Айдысмаа Көшкендей доосту. Ол «Кожай биле Торгалыг», «Арбын өссүн» деп улустуң ырларын тааланчыг кылдыр күүсетти. Ол 1-ги чергениң лауреады болду.

Бо ыраажылар тыва культураның төөгүзүндө киргени ол-дур, чүге дизе профессионал ыраажыларның Ырлаар Маадыр-оол аттыг эң баштайгы мөөрейниң тилекчилери болганнары ол. Мындыг мөөрей чылдың-на эртер алаар, а эң баштайгызы балалбас төөгү болуп артып каары чугаажок.

Монгуш Мерген-Херел аттыг Культура бажыңыга кезжээ 7 шакта мөөрейниң Гала-концерти болган. Аңаа чүгле мөөрейниң тилекчилери звес, а Ырлаар Маадыр-оолдуң салым-чаяанныг салгалдары база киришкен. Ол дээрге, Россияның болгаш Тываның алдарлыг артисти Надежда Шойгу, ТР-ниң алдарлыг артисти Галина Сюрюн, «Тываның айлаңкужу» деп чонунга шолалаткан баштайгы профессионал ыраажы Өшкү-Саар Таспанчык болгаш ыраажы өгбениң уйнуктары-дыр. Культура бажыңының көрүкчүлөр залында Ырлаар Маадыр-оолдуң аймак төрөл салгалдарының атысы бижээш (агар сандан ыяш) азып каан. Оларның аразында уран чүүл кижилери кайы хей дээрзин эскердивис.

Өшкү-Саар Маадыр-ооловнаны көөрге адазы олчаан. Ындыг дөмей улусту тывалар «адазының бажын ооруп алган» дижир ышка-

бис. Гала-концерт, шаңналдар соонда жюри кезигүннери сес ап чүве чугаалаан. Ону допчузу биле дамчыдарга мындыг. **Борис Билчин-оолович Монгуш, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады:** — Хүндүлүг көрүкчүлөр, бо мөөрейниң ажылынга дорт киржилгемниң ужурун силерге тайылбырлап бээр бодап тур мен. Мен Ырлаар Маадыр-оол өгбевистиң эң улуг акызының уруунуң ортун оглудур мен. Ынчангаш улуг даайымга мөгейип чедип келдим. Ооң дугайында чугаалак-сап тур мен.

Маадыр-оол Шадыпаевич Монгуш 1906 чылда Даа кожууннуң Бажың-Алаак сумузунга төрүттүнген. 1934 чылда Москвага «Мелодия» фирмазынга Хөөмейлээр Комбу, ыраажы Өшкү-Саар Куулар олар-биле Тывадан эң баштай үнүн пластинкага бижиткен ыраажы-дыр. Тыва культураның төөгүзүңге ол улуг изин арттырып каан. 14 кады төрөөннериниң аразындан бөгүн бистиң аравыста 81 харлыг кырган-ававыс бо залда көрүкчүлөр аразында оруп тур (адыш часкаашкыннары). Бо хана солуннарда чураан ыяштарның будуктарында ооң салгалдарының атысы бижиттинген. Мында чүгле беш салгалдарының ат-даңызы бижиттинген-дир, арткаан 9 салгалдарының чүге бижиттинмээнил, ол салгалдарывыстан айтырып, хемчээн алыр бис (каттыраар). Ыяңгылыг үнү-биле байыр, Наадымда, куда-дойга чонунга бараан болуп чораан өгбевис чүгле тыва уран чүүлдүң звес, а тыва спорттуң төөгүзүндө база балалбас исти арттырган. Ол сураглыг мөге салыкчызы чораан. Ындыг мөге салыкчылары ховар. Маадыр-оол Монгуш бүгү назынында садыгышылап ажилдап келген. 1966 чылда пенсияже үнгөн, 79 харлап чорааш «кызыл-дустан». Ол боду он ажы-төлдүг, маадыр ада. Уруу Өшкү-Саар – Тываның «айлаңкужу» деп чонунга адаткан. Оглу Сергейни Чадаана чону «художник Сергей» дээр. Виталий бүдүрүлгедэ ажилдап чоруур. Хеймер уруу Валентина ПУ директорунуң оралакчызы. Бо мөөрейге кээп киришкен

хөглүг, хүлүмзүрүп чоруур кижиле узун назылыг болур дээрзинге ам бүзүрөп чор мен. Арага ишпейн, таакпы тыртпайн, чонун өөртүп чоруур кижилер чүс-даа харны ажыр чурттап болур. Ачам бүгү назыда садыглап келген. Кезжээ келгеш-ле акшазын санадыр. Чаңгыс көпеек-даа часпайн санап бээр бис. Конфетаны безин болур бе деп чөпшээреди алыр турдувус. Ам күзүн 70 харлаар мен, чонумга аян тудар бодап тур мен.

Галина Сюрюн, ТР-ниң культура болгаш сүлде-сүзүк сайзыралының сайыдының оралакчызы: — Эргим чаңгыс чер-чуртугларывыс, мөөрейни сонуургап келгениңер дээш өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис. Артистеривиске база. Уттундуруп бар чоруур улустуң ырларын чонга катап эгидип, улустуң ырларының күүседикчилерин көвүдедири — мөөрейниң кол сорулгазы чүве. Чамдык бичини шаптараазынар дээрден башка бир дугаар эртип турар-даа болза, мөөрей организаастыг эрткен деп санап тур бис. Моон сонгаар ол бут кырынга туруп кээри чугаажок. Профессионал ыраажыларның аразындан дээрелерниң дээрэзин шилири дыка берге болду. Кижиле бүрүзү тускай үнүг, аяныг. Ынчангаш бичин-ле чазыпкан черлерин эрттирбейн коптарар ужурга таваарыштывыс. Артистеривис адаан мөөрейлежир дээш звес, бот-боттары дыңнап, бот-боттарындан өөренип, арга-дуржулга солчур сорулгалыг келгени өөрүнчүдүр.

Улуг өгбевистиң «бажын коваңнадып», адын адап, бо улуг мөөрейни эрттирдивис. Ынчанмас аргавыс чок, чүс хар дээрге, улуг юбилей-дир. Ооң ачызында бистер – салгалдары аас-кежиктиг чурттап чоруур бис, уран чүүлге салым-чаяанныг, аңаа ынак болган бис. База катап шуптуңарга өөрүп четтиргенивисти илередирин чөпшээрени. ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарына, Борис Билчин-ооловичиниң өөрүңге, ТР-ниң Төлөөлекчилер палатазының комитет даргазы Сара Монгушевна Ооржакка деткимчези дээш мөгейип тур бис. База катап ужурашкыже, байырлыг!

Профессионал ыраажыларның баштайгы мөөрейи доозулган. Чаа мөөрейниң оруу ак-ла болзун ам. Буяныг ыраажы өгбелеривистиң адын мөңгөжидип, оларны кажан-даа утпайн, буяныг ижин уламчылаалыңар.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ, «Шынның» корр. Василий Балчий-оолдуң тырттырган чуруу.

Бодум ортумак школаны дооскаш, дээди эртемнің дипломун холга туткаш, радиога ажылдаар турган мен. Ынчангы Тываның радио комитетиниң даргазы меңээ ажылды аазаан чүве. Амыдыралга чүү-даа турар. Ол сорулгамче 40 хар ажып тура, катап ээлген мен. 60-70 чылдардан телевидение шапкыны-биле хөгжээш, массалыг информацияның чепсектериниң системазынга база бир кол черни ээлей бээрге, пропаганданың хевирлериниң болгаш арга-методтарын улам сайзыраңгайжыдырарың соңгаарлаттынмас сорулгазы радио дамчыдылганының мурнунга тургустунган.

Бо чүүлдү чедишкенингиң шиитпирлээри-биле, бирээде, республика дамчыдылганы чөөниң политиктиг «Көдээниң күш-ажылчы хүннери», «Күш-ажылчы ээлчегде», «Хойжуларның радиостанциязы», «Ажылды эде тургузары — үениң негелдези» дээш, өске-даа дамчыдылгалар-биле байыттыңан. Ийде, дыңнакчыларның мурнунда сорулгаларны өскерлип, нарыыдааны-биле чергелештир дыңнакчылар-биле чугааның аян-хевири база өскерлип, нарыыдай берген. Радио дамчытыр пропаганда эң-не бүзүрениң болгаш боттук болурун чедип алыры негетиниң келген. Ук сорулганы боттандырырыңа улуг үлүг-хуузун амгы радио-студияның ажылдакчыларының хөй кезии кириген болгаш ам-даа ажылдавышаан.

Амгы үеде радионун дамчыдылгалары тема талазы-биле өскерилген. Дорт репортажтарның географиязы калбарып бар чыдар. Неделя санында тускай аттыг, бедик идеялыг, уран-чечен шынарлыг дамчыдылгаларны республиканың чону орус, тыва дылдарга дыңнап турар. Ону мээң-биле барык 24 чыл ажылдап келген радио журналистер, үн операторлары, музыка талазы-биле режиссер, инженер-техниктиг ажылдакчылар кылып белеткеп, эфирге үндүрүп турар. Материал бүрүзүңе амыдыралдың кол айтырыгларын

көдүрерин, өөредиглиг, уткашынарлыг болурун чедип алыр дээш журналист бүрүзү кызыдып келгенин сактыр-дыр мен. Ам 24 ажыг чыл мурнунда болган чугаадан сактып көрээлиңер.

— Силерниң-биле алырга, радиожурналист кандыг шынарлыг болур ужурлугул — деп, ынчангы аныяк журналист Любовь Шойдуктан айтырарыңа:

— Бодап кээрге, ол бир-ле дугаарында сонургалдан, чүткүлдөн хамааржыр. Ынчан чогадыкчы ажыл сайзыраар, амы-

ооң ажыл-ишчи кижилери, чаа тудуглары, бүдүрүлгелери, ховушөлдери эът-кешти изиннедир шонуп, аас-боостааны кагыдып кээр, кааң-халыын хүннерлиг элезинниг ховунун серин салгыны эртен-кежээ арын-башты эргеледип суйбагылаар, а чаас-чайыы шалбааландыр кудуптар, көк дээрни баганалаан чечек-чимизи, оът-сигени чуруттунуп, агаар-бойдузунун онзагай чыды кижиниң хей-аьдын көдүрүп чоруур ажыл боорга, аңаа таарзынып, ынак апардым — деп, чогадыкчы

Дартан-оол Эрикеевич Ендан, Седен Кудурукпаевич Хертек, Калдар Кашпик-ооловна Монгуш болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Ынчан аныяк тургаш энергия-выс хөй болганындан бир-ле онзагай чүвени чогадыксаар турган бис. Шоодуглуг, каттырынчыг чүнү чок дээр. Радиостудия коллективни чуртталгамның чырыткызы, хей-аьт кирикчи апаар деп чүвени бодавайн чораан мен. Ол херек кырында боттанганындан кады ажылдап келген дуңмаларым, ам эргим болгаш эң-не чоок

дап, бир аттестатты, ийи дипломну холга ап, хөй-хөй эрге-дужаалдарны төлөптиг эдилеп келген силер, Биче-оол Санчатович.

Башкы, өөредилге эргелекчизи, школа директору, партия райкомунун килдис эргелекчизи, партияның дээди школазының дыңнакчысы, партия обкомунун килдис эргелекчининг оралакчызы, лектор бөлүүнүн удуртукчузу дээш, бо даңзыны моон-даа улам-чылап болур.

Силерниң күш-ажылчы намдарыңарның хөй кезии тыва радиобиле холбашкан — 1979 чылдың алдын күзүнүңде кончуг аныяк, тулган чараш, дыдыраш баштыг кара оол бистиң коллективиске, часкы хүннүн херели дег, чайыналып көстүп келген силер. Оон эгелээш, бөгүңге чедир кады ажылдап, чурттап келген бис. Чеже дамчыдылга белеткээниң эштериңер сагынгаш чадап каан, чеже одуруглар бижээниңерни, компьютер санааш, күш четпээн.

Силерниң дыңнаксанчыг үнүңер чүгле Тывага эвес, бүгү ССРЭ-ниң девискээринге чаңгыланып турган болгай. Эки кижичүгө ажылга эвес, өг-бүлелиңге база эки. Ындыларның бирээзи силер силер, Биче-оол Санчатович. Кады чурттап чоруур эжиңерге камныг-хайыралыг силер, ажы-төлүңерге ынак силер, оларның ажы-төлдеринге оон-даа артык ынак силер.

Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчысы эживис силерниң, амыдырал-чуртталганың алдын күзү дүжүп келди. Хөмүр ышкаш кара чораан бажыңар көргөш-даа кынны берген болза, алыс бодунар сагыш-сеткилиңер аныяк болгаш сергек хевээр артып калган. Чуртталганың алдын күзү эживиске хөй-хөй хүннээрктиг, чылыг-чымчак бедик хей-аьттыг чылдарны, быжыг кадыкшылды хайырларын күзевишаан, бистер-биле харылзааның бир-даа хүнде үспезин дилеп каар-дыр бис» — дээниң бодап чоруур мен.

Маады БИЧЕ-ООЛ,

Тыва радионун хоочуну.

Тыва радионун 70 чылынга

ДАМЧЫДЫЛГА БҮРҮЗҮ — АМЫДЫРАЛ

дыралда болушкуннарны шын анализтеп, кижилер-биле шын чугаалажып билири, дамчыдылганың идеялыг утказын, ханы бодалдыын илередир. Ындыг чорук журналистке чаа кижилерни, чаа черлерни, чаа темаларны ажыдар. Ону тып алыр, чедип алыр дээш, хүн бүрүде өөренип, тыптынып, сураглап чоруур-дур мен — дээниң ам кээп, шынап-ла, дыкала журналистика ажылын сонургап, ооң дүлгүүрүн тып алганнарның бирээзи болганын ам миннип орар мен.

База бир солун чугааны утпаан мен. Ол Лидия Херлиевна Иргит-биле болган чүве:

— Дээди эртемни-даа чедип алдым, албан черинге-даа ажылдадым, ынчалза-даа радиога ажылдап келгеним частырыг болбаан. Ол ажылды сеткилимниң сонургалы-биле кылыксаар, ындыг ажылга ынак кижичордум. Микрофону тудуп алгаш, кижилер-биле чугаалажырга, ол дег көскү чүве чок. Республиканың социал-экономикамыдыралы,

ажылче ала-чайгаар чүткүлдүг Лидия Херлиевна сеткилин ынчан илереткен.

Бир эвес кижилер ажыл дээш кызымак, чүткүлдүг болур болза, кандыг-даа ажыл-ишчиниң чуртталга-амыдыралы чылдар эрткен тудум арга-дуржулгазы улам сайзырап, улгадып, ооң эки талалары чонга тодарап көстүп кээр. Ол төөгү ышкаш чыгып, чараш, эки күш-ажылдың изи бооп артар дээрзи билдингир. Үстүңде сагынганым ийи аныяк радиожурналистер ам республиканың онзагай байдалы-биле дүүштүр материалдарын хөйгө билдингир кылдыр дээштиг, чонга дүрген негетереп дыңнадырын чедип алыр сорулгалыг репортажтарны, интервьюларны, радиоочерткери ажылдап чоруурлар. Ындыг чогадыкчы өзүлдени канчап демдеглевезил? Ол коллективте кижилерниң көрүштүг чогадыкчы өзүлдези-дир.

Элбек-байлак, кежик-чолдуг чуртталганы тургусчуп, чонунга буяныг чүвени кылганнар бисте хөй. Аңаа бир-ле дугаарында

чаңгыс үзелдиглерим апарган. Өскелери ол кайгамчык, деңнел чок өөрүндөн кезээ мөңгөде чарлып чоруй-даа барган болза, олар мээң сеткилимде, чүрээмде арткан.

Радиога чогадыкчы ажылымны медээлер редакциязынга дооскан мен. Ында дыңнадылгаларны «бөгүн» деп сөс-биле эгелээри — бүгү чүвени бодунга хаара тудар. Медээ бүрүзү журналист кижиниң ажылының бир янзы шылгалдазы. Аңаа база-ла багай эвес ажылдаанымны коллективим мени хүндүлүг дыштанылгаже үдеп, мынча дээниң черле утпас мен.

«Орденниг Би-Хем кожуунуң талантылыг журналистериниң бирээзи Биче-оол Санчатович! Бөгүн бисте онзагай болушкунунуң хүнү — Силерни хүндүлүг дыштанылгаже үдээр дээш чыгып келдивис. Эрткен XX вектинг бир дугаар чартында төрүттүңөш, 1957 чылда күш-ажылчы амыдыралыңарны эгелээң силер. Ол үеден бээр бөгүңге чедир доктаамал өөренип, ажыл-

«КАДЫКШЫЛ» национал төлевилел

ЧОНУНГА БАРААН БОЛГАН

Таарымчалыг, делгем, чылыг, чырык, кылаң тас, арыг-силиг, чараштыр дериттинген албан черлеринге ажылдаан кижилериниң холдары туттунгур, ажыл-агый бүдүңүр, хей-аьттыг, тура-соруктуг болуру билдингир. Эрткен чылын кожуун эмнелгезиниң караңгы, чырык рентген кабинеттери ажылдаарыңа таарымчалыг өске черге көшкен. Мурнунда школага хамаарылгалыг турган октааттынар четкен бажыңны селтеп-селип, эде дерээштиң, ында ийи аңгы турган рентген кабинеттерин чаңгыс черде тургусканы ол. Мону эде тургузарыңа, организастаарыңа эмнелгениң кол эмчизи Маргарита Маадыр-ооловнаның кириген үлүг-хуузу эвээш эвес. Мында 7 өрээлдерни келген чонга таарымчалыг кылдыр белеткээң. Карангы-даа, чырык-даа рентгенге шинчидер дээш келген улуг-бичи кижилерге хала чок.

Ам 25 чыл иштинде доктаамал ажылдап келген бирги категорияның рентген лаборантызы Нина Санчатовна Монгуш рентгенге шинчилге эртер дээш келген кижилерни кандыг-даа саадаашкын чокка эптиг-ээлдээ-биле хүлээп алгаш, шалыпкыны сүргей хүлээнген ажылыңа ээ харысалгалыын көргүзүп турар. Өкпе-хөректинг болгаш аңгы-аңгы чылдаганыңарлыг улустуң тырттырган чуруктарын каш-ла минута иштинде кылып, чуй шаап бээр.

— Бисте ам «Ренекс» деп чаа автоматтыктан аппаратты база

эккеп салган. Ол рентген аппаратыңа янзы-бүрү кемдээшкениңер, ижин-хырын, баш, сөөк, өкпе, хөректи тырттырып шинчил көөр. Тергиин дээр нарын тургузуглуг автомат-биле ажылдаар рентген болур. Мырыңай хөрекке, өкпеге дегдиришкениң түңнелдерин, чуруктарын дораан-на тодазы-биле кылыптар. Ам бистиң ажылдаарывыска чогумчалыг байдал тургустунары чугаажок. Эрткен чылын кожуунуң чурттакчыларының хөй кезииң чырык рентгенге тырттырып, багай эвес түңнелдерлиг болдувус. Айыылдыг, халдавырлыг өкпе аарыыңа удур баш бурунгаар шинчилелдерни чорудары — амгы үениң негелдези-ле болгай. Бистиңге болбаазыраңгай эмчи шинчилгезин эмчи шинчилгезиниң чаа-чаа дериг-хөрекселдериниң немежиң кээп турары өөрүнчүг-дүр — деп, дуржулгалыг лаборант Анна Монгуш чугаалаар болду.

Эмнелге шугумунга 30 чылдарның дургузунда ажылдап, чонунуң кадыын камгалаар ажыл-хөрекке бараан бооп, багай эвес ажылдап келген Мира Канчыр-ооловна Монгуш эрткен чылдың түңнелдери-биле «Дээди эмчи регистратору» деп атты чедип алган. Бо-ла рентген лабораториязының кабинетинде база-ла багай эвес ажылдап, чонунга шыңчы, төлөптии-биле бараалгавышаан, регистратор кижиниң кылза чогуур ажылдарын негелдеге дүүштүр чорудуп турар. Эмнелге

коллективинде кады ажылдап турар эш-өөрүнүн хүндүткелин Мира Канчыр-ооловна чаалап алган.

Санитарка кижиниң кылып турар ажылы сактырга-ла эскертинмес-даа ышкаш кылдыр сагындырар. Ынчалза-даа санитарканың ажылы бачым чымыштыг. Кандыг-даа кадык камгалал албан чериниң арыг-силини санитарканың ажылындан хамааржыр. Рентген кабинетинде 28 чылдарда үзүктелешкен чок үре-түңнелдиг ажылдап турар санитарка Татьяна Алдын-кисовна Монгуш макталдыг кижилерниң бирээзи бооп турар. Ол бүгү-ле эт-септи, соңга-хаалгалардан эгелээш, сава-саңгаларга чедир херекселдерни кылаң тас кылдыр чуп кааптар. Татьяна Монгуш дуржулгалыг санитаркага санадып, шаңналмакталдарга төлөптиг бооп келген. Бүгү-ле культурулуг, арыг-шевер, эңме-секселиг ажылдар санитарка Татьяна Монгушка оонажыр болганда, ол амыр, шөлээң олураарын уттуптар.

Рентген флюорография кабинеттеринге кире бээрге, кижиниң караа чырыш дээр ышкаш болур. Шимелдезин, каасталганын боттарының күжү-биле кылып алганнар. Каш санныг ажылдакчыларлыг коллективтиң ажылдакчылары моон соңгаар-даа чонунга бараан боор дээш чогап билбейн ажылдаарлар.

Бораш ОНДАР.

Сут-Хөл кожуун.

Өөрүң четтиришкениң-биле

МЭЭҢ ИЙГИ ӨРГЭЭМ

Школа — кижиниң ийи дугаар бажыңы. Аңаа кижичүрүзү чашкы шааның үелерин эрттирер. Ооң ачы-дузазын, буянын черле санап четпес. Кандыг-даа кижиниң баштайгы өөренип кирген школазы эң-не эргим, утундурбас кылдыр артып калыр. Ынчангаш мен бодумнуң бирги класстан өөренип киргеним Тээли нити ортумак школазының дугайында бижикседим.

Ынчан дээрде чаңгыс-даа булут чок, аяс хүнде авам-биле кады, бүдүү иштимде сести-сести чечек тудуп алгаш, школада чыскаалга чедип келген мен. Мен ышкаш бичи чаштар ада-иелериниң холдарында четтинчиккен, арыннарында хүлүмзүрүг чайнаан кылаштажып турлар. Ол хүнден эгелээш, чыскаалган школам бодумнуң бажыңым ышкаш эң-не чоок, эргим болуп артып калган. Школада ажылдап турар башкыларның өөреникчилеринге эвилең-ээлдээң, оларга боттарының ажы-төлү ышкаш ынаан ынчан-на эскерип кагдым. Хензиг чаштан эң-не баштай кирген школамны, өөреник клазымны, олурган партамны уттуп шыдавас мен.

Мээң баштайгы башкым Өпей Дудук-ооловна Салчак тенек, чүнү-даа билбес бистерни эртембилгиңиң эге чадаларыңче үдеп үндүргөн. Оон бээр ам айлар, чылдар шуужуп эрткен, бо чылын ынак школавысты доостувус. Ол үелерде хөй-ле солун, утундурбас болушкуннар болгулаан.

Школавысты аныяк директор Оюн-оол Николаевич Ооржак удуртуп турар. Өөредилге эргелекчизи Долаана Белек-ооловна Олакай өөреникчилеринге быжыг билгиңи бээр дээш кызып ажылдап турар. Школада башкылары-выстың биске берген эртеми-биле кезээ шагда утундурбас кылдыр артып калыр. Өөреникчилери,

бистерге, өөредиглиг болгаш солун болзун дээш школавыска чылдың-на янзы-бүрү темаларлыг хемчеглерни эрттирип турганынга өөрүүр-дүр бис.

Школавыста кандыг салым-чаянныг өөреникчи чок дээр: келир үениң чогаалчылары, ыраажылары, танчычылары, башкылары, артистери, эмчилери олардан үнер. Чүгле школаның эвес, а кожуунуң база республиканың олимпиадаларыңа киржиң турган эки өөреникчилерге чоргаарламас аргавыс чок. Ол бүгү шупту школавыстың башкыларының буяны, чагыг-сүмези-дир. Ынчангаш бөгүн өске школардан чыда калбайн, школавыстың адын сыкпайн ажылдап чоруур башкыларывыска четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгөйдивис.

Хүн келген тудум-на школавыска аалчылар үзүктел чок, кайыын-даа бол, кээп турар. Олар школавыстың каас-чаражын, башкыларывыстың эвилең-ээлдээң черле кайгап ханмастар. 70 чылдар иштинде чеже кижичү доозуп өөренимээниң, чеже кижичү ажыл-ишчи амыдырал оруктарын ужуктап үнмээниң? Ынчангаш хайырдалгы ынак школавыстың доозукчу бүрүзү ооң буян-кежиниң кезек-чамдызын чүректеринде шыгжап чоруур дээрзинге бүзүрээр мен.

Марта МАНДЫТ,
школаның бо чылгы доозукчузу.

2006 чылдың июнь 20 № 3-02-05
Котировка чагыгларын чугаалажып көргөнинин болгаш үнелээнинин № 029-06-06 протоколу

1. Котировкаларны Төлээлеткен орган чорудар
 2. Төлээлеткен орган: Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы

3. Күрүне чагыкчызы: Кызыл хоорайның иштики херектер эргелели
 4. Керээниң чугула чүүлдеринин дугайында медээлер

Лоттар № №	Аттары	Лимит, руб.	Бээр хуусаазы	Бээр чери
1	Административтик хемчег езугаар туттурган кижилерге тускай хүлээп алыр-хуваар черге 2006 чылдың 3 кварталында чөм белектээри	175 000	2006 ч. 3 кварталында хүннүн-не	Дружба куд., 120 Кызылдың ИХЭ-ниң столоваясы
2	Административтик хемчег езугаар туттурган кижилерге тускай хүлээп алыр-хуваар черге 2006 чылдың 4 кварталында чөм белектээри	175 000	2006 ч. 4 кварталында хүннүн-не	Дружба куд., 120 Кызылдың ИХЭ-ниң столоваясы
Түңү		350 000		

5. Котировка чагыгларын чугаалажып көөр болгаш үнелээр чер, хүн болгаш шак. Тыва Республика, Кызыл х., Чүлдүм куд., 18, 2006 ч. июнь 20. Москва шагы-биле 06.00.

6. Котировка комиссиязының составы
 Конкурс комиссиязының составын Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының 2006 чылдың

июнь 8-те № 46 дужаалы-биле тодараткан Хуралды комиссияның 5 кежигүну барда эрттирген. Кворум бар. Комиссия хоойлу езугаар күштүг.

7. Котировка чагыгларын берген, лоттары айтыккан чагыг-билдиришкенин езугаар чагыгны ээлээн киржикчилер дугайында медээлер

№	Чагыг-билдиришкенин бүрүткээн дугаары	Чагыг-билдиришкенин езугаар чагыг ээлээн киржикчи	1 лот		2 лот		Лоттар талазы-биле баштайгы өртектиң ылгалы
			Хуусаазы	Өртээ	Хуусаазы	Өртээ	
1 001		Хуу сайгарлыкчы Монгуш Айланмаа Хунаевна	2006 чылдың 3 кварталында хүннүн-не	160 000 руб.	2006 чылдың 4 кварталында хүннүн-не	160 000 руб.	
		Күркөргөңнүн эге өртээ биле киржикчинин адааны өртектиң ылгалы		150 000 руб.		150 000 руб.	30 000 руб.

8. Котировка комиссиязы котировка чагыг-билдиришкенин котировкаларны кылырынын дугайында дыңнадыгда доктааткан негелделерге дүүшкенин чугаалажып үнелеп көргөш, дараазында шиитпирни хүлээп алган:

Хүлээп албаан котировка чагыг-билдиришкенин чери чок.

1 болгаш 2 лоттар талазы-биле тиилекчи Хуу сайгарлыкчы Монгуш А.Х. болган деп санаар (Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 120, столовая), ол эң эвээш өртекти адаан.

Комиссияның хуралы 2006 ч. июнь 20-де Москваның биле 07 шакта доозулган. Протоколга хуралга киришкен котировка комиссиязының шупту кежигүнери, чагыкчы, төлээлеткен орган кижизи ат салган.

Өөрүп четтиришкенин

Мөңгүн-Тайга кожуунун Мөген-Бүрен сумузунга 2005 чылдың ноябрь 21-де Индияге улуг башкы Будданың өөредин эки ханы өөренери-биле Аңчы Жоресович Тарын-Базырга ачы-дуза марафонун кожуун чергелиг кылдыр суурууска эрттирген бис. Аңаа дуза чедирген улуг-биче чонувуска, төрелдеривиске өөрүп четтирип, Сандро Өргөөвич Салчакка, Аян Адай-ооловнаның өг-бүлезинге, Чүс-оол Дарыйга, Аясмаа Солаңгыга, Адай-оол Чечен кырган-ававыска, Дүктүг Айыжыевнага, Бадый Саглайга, Өнермаа Александровнага, оон ада-иезинге, Айлаң Сааевнага, Эремаа Эрес-ооловнага, кожуунун хереглекчилер ниитилелинге, «Хүнчүгөш» уруглар садынга, Мугур-Аксының № 1 школазынга, директору Дөрбет Харлыг-ооловнага, Мөген-Бүрен школазынга, эмнелге коллективинге, Мөген-Бүрен КУБ-ка, суурда бүгү-ле сайгарлыкчыларга, Мөген-Бүрен сумунун бүгү чурттакчыларынга улуг буяны чедиргени-биле «Шын» солунну таварыштыр четтиргенивисти илередип тур бис. Ам бо хүннерде Аңчы Тарын-Базыр мурнуу Индияда Голган Дацанында 2 ай өөредилгезин эгелээн.

Төрелдеринден.

Куда платьези

Чараш куда платьелери бисте бар. Куда платьелерин, фаталарны, шляпаларны болгаш аңаа кедер хол-хаптарын доктаамал садып турар бис. Даарадып алырын күзээр болзунарза, силерниң эккелген азы бистиң-даа пөзүвүстен чагааныңар езугаар даарап бээр бис. Платьелер чараш, өртектери чик.

Адресивис: Полевая кудумчузу, 6
 (ипподром району, автобустар 6 "А", 7 "А")
 тел.: 3-93-43.

РФ-тиң Журналистер эвилелиниң Тывада регионалдыг салбыры РФ-тиң Журналистер эвилелиниң кежигүну, тыва парлаганың хоочуннарының бирээзи

Эрине Сайын-Белекович МОНГУШТУҢ

элекке мөчээни-биле холбаштыр, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

«Шын» солунунун коллективи тыва парлаганың болгаш журналистиканың хоочуну

Эрине Сайын-Белекович МОНГУШТУҢ

элекке мөчээни-биле холбаштыр, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Кызыл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының даргазы

Дандар Калбаевич ДОЛЗАТМААНЫҢ

элекке мөчээни-биле ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Юбилейиңер-биле!

Бай-Тайга кожуунун Тээли суурда чурттап турар дуңмам, уругларының ынак авазы, уйнуктарының эргим кырган-авазы Марина Шыыраповна КӨКҮҮДЕЙГЕ юбилейин таварыштыр байыр чедирип, сеткиливистиң ханызындан кадыкшылды, аас-кежикти, узун назынны, өөрүшкүнү күзеп тур бис.

Марина Шыыраповна эртем-билигни чедип алгаш, ол-ла кожуунун культуру килдизинге бухгалтерлеп, хөй чылдарда ак сеткилдиг, үре-түңнелдиг, шаңнал-макталдыг амылдан, аныяктарга байлак арга-дуржулгазын дамчыдып келген. Амгы чөдө хүндүлүг дыштанылганында-даа болза, кылбастутпас ажылы чок, эрес-кежээ кижини. Ажы-төлүн эртем-билигге чедирип, өггөп-баштап алган, ам уйнуктарын азыражып турар.

Хүндүлүг Марина Шыыраповна, төрүттүңген хүнүң-биле бо одуругларны сөңнедим:

Кадыр даглар кавайланган Кара-Хөлдүң Кайгал, эрес кыстарының бирээзи сен.

Төрөөн чериң, төрөл чоңуң адын сыйлаан,

Төрөлзирек дуңмам, сеңээ, төрүттүңген хүнүң-биле

Сеткиливи ханызындан байыр сөңнеп,

Чечектелген чуртталганы күзеп ор мен.

Улуг угбазы Л.С.Комбу,
 ооң хөй санныг ажы-төлүндөн.

Кооперацияның байырлалы-биле!

Россияның хереглекчилер кооперациязы үндезилеп тургустунганындан бээр 175 чыл оюн удавас демдегеп эрттирер. Ооң-биле чергелештир ыраккы Өвүр кожуунун Аржаан аттыг ниитилелдин садыг амылдамчылары байырлалывысты бир дем-биле бедик көргүзүлгелериг уткуп турар бис.

2003, 2004, 2005 чылдарның түннелдери-биле республиканың хереглекчилер ниитилелдеринин аразынга чурттакчы чонну хлеб болгаш булочка кылыгылары-биле хандырып, садып-сайгарар талазы-биле ийги чергенин дипломнары-биле шаңнаткылаан бис.

Профессионал байырлалывысты таварыштыр республиканың бүгү кожууннарында амылдам чоруур садыг амылдамчылары коллегаларывыска база бистиң ниитилеливисте бөгүнге чедир амылдам чоруур кооперацияның хоочуннары: Тирчинмаа Танзуруовна Салчакка, Галина Далай-ооловна Монгушка, Татьяна Дуран-ооловна Семис-оолга, Роза Донгаковна Ажыга, Анатолий Данзырынович Салчакка база ол ышкаш Өвүр кожуунун хереглекчилер ниитилелинге кады амылдам чораан хоочун эштеривиске: Мария, Даакпан Сааяларга, Кара-кыс, Кызыл-оол Хуурактарга, Бүрбү, Соскармаа Сереннерге, Дайтоң Шыырапович Ооржакка, Жуков Чылбакович Ховалыга, Долбаш Дамбажыковнага, Дарыймаа Төмүр-ооловнага, Зоя Бүрбүевнага, Алдын-Суут Чаптаңовнага, Татьяна Доржуевна Сааяга болгаш өскелерге-даа быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, чедишкенин сеткиливи ханызындан күзедивис.

Орууңар ак-ла болзун!

«Аржаан» ниитилелдин профкомундан.

Эрине Сайын-Белекович МОНГУШ

Эрине Сайын-Белекович Монгуш 2006 чылдың июнь 25-те үр эвес арааш чырык өртем-чөдөн чарлып чоруткан.

Ол 1936 чылдың октябрь 10-да Чөөн-Хемчик кожуунун Баян-Талага малчын өг-бүлеге төрүттүңген. 1956 чылда Кызылдың күрүнең педагогика институтунда өөренип киргеш, 1961 чылда тыва дыл болгаш төөгү башкызы болуп дооскан. Ол-ла чылын Өвүрнүң Саглыга башкылап, кожуунун улус өөредилге килдизинге инспекторлап, Хандагайтының кежээки школазынга директорлап амылдам чораан. 1968 чылда Чөөн-Хемчик кожуунун Баян-Тала школазынга орус дыл башкызы бооп амылдам тургаш, өг-бүлезинин аайы-биле Кызылга көжүп келгеш, «Тываның аныяктары» солунга корреспондентилеп, килдис эргелекчилеп, очулдурукчулап амылдай берген.

Эрине Сайын-Белекович «Тываның аныяктары» солунга барык 20 ажыг чылдар дургузунда амылдааш, яңзы-бүрү темаларга солун корреспондентилар, статьялар, чурумалдар, очерктерни бижип, килдистер аразынга социалисттик чарыштын удаа-дараа тиилекчи болуп келген.

Ооң даанган ажылынга харысалгалыг болгаш күш-ажылга кызымаан амылдам турар коллективи болгаш ВЛКСМ Тыва обкому үнелеп, удаа-дараа Хүндүлел бижиктер-биле каш-даа шаңнаан.

2001-2006 чылга чедир амылдааш, «Тыва Республика» солунга очулдурукчулап тура, хүндүлүг дыштанылгаче үнген.

Э.С.-Б. Монгуштуң амыл-ишке харысалгалыгы, кызымаа, кижизиг бүдүжү, биче сеткилдин, улуска кичээгейли бистерге үлегер-чижек бооп келген. Ооң чырык омур-хевири чүрөктеривиске кезээде артар.

Бөлүк эш-өөрүндөн.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары—ПИ №16-0510. Индекс 10001, 10011. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шеткин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыңган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшөй барыш болур. Айыгтыңган саңнары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
 Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторунун оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, кедээ ажыл-агый, үлетпүр килдистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 9633. Чагыг 70.

ШЫН

Индекс 667000.
 Кызыл хоорай,
 Красноармейская, 100.

e-mail: shyn@tuva.ru